

Krešimir Regan

UDK: 94(497.5)Garić-grad)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 16. ožujka 2011.

PLEMIĆKI GRAD GARIĆ

Sažetak

U radu se nastoje sintetizirati glavni rezultati dosadašnjih povijesnih i arheoloških istraživanja plemićkoga grada Garića, jedne od najvećih srednjovjekovnih utvrda Hrvatske. Utvrda je isprva služila kao središte istoimene županije i za nadzor *ceste kralja Kolomana*, koja je iz Ugarske preko Moslavačke gore tekla dalje prema Hrvatskoj i Dalmaciji, a od 1277. do 1544. godine kao središte istoimenoga posjeda. U radu je dan pregled povijesti Garića, opis ostataka te rekonstrukcija razvoja njegovih građevinskih struktura u prošlosti.

Ključne riječi: Garić (Garić-grad); plemićki grad (burg); srednji vijek; Moslavina.

Uvod

Svojim položajem u istočnom dijelu sjeverozapadne Hrvatske, okružena rijekom Česmom na sjeveru i zapadu, Lonjom na jugu te Ilovom na istoku, Moslavina je oduvijek privlačila, o čemu ponajbolje svjedoče brojna naselja podignuta po obroncima Moslavačke gore, koja se uzdiže u središtu toga prostora. Istodobno, ona je svojom ljepotom i bogatstvom oduvijek plijenila pažnju brojnih nasilnika, zbog čega su njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka sagradili za njezinu zaštitu brojne utvrde. O njihovu broju ponajbolje svjedoči njezin srednjovjekovni nadimak – *Zaprta gora (Mons claudius)*.¹

Najveća i najpoznatija utvrda među njima jest plemićki grad Garić, položen u sjevernome dijelu Moslavačke gore, na dugačku i strmu brdu neposredno iznad nekadašnje *ceste kralja Kolomana (Velike ceste)*. Premda se nemali broj istraživača bavio njegovom prošlošću i arhitekturom, u ovom radu ne želimo samo obraditi njegovu povijesnu i arheološku topografiju, već i pokušati prikazati osebnost te fortifikacijske građevine u odnosu na druge fortifikacije i druga rješenja tadašnjeg doba. Pri tome će se poseban naglasak staviti na one dijelove kompleksa koji

¹ Beleta, Stjepan (1992.), *Drevna Moslavina (Prilog poznavanju povijesti Moslavine)*, *Muzejski vjesnik*, br. 15, str. 85.

kvalitetom svoje izvedbe idu u sam vrh srednjoeuropske kulture kasnoga srednjeg vijeka (slika 1.).

Slika 1. Unutarnje dvorište središnje utvrde (Krešimir Regan, 2010.)

1. Historiografija

Zahvaljujući slikovitosti svoga položaja, dobroj ušćuvanosti arhitekture te blizini popularnoga moslavačkog izletišta *Vila Podgarić*, plemićki grad Garić „osigurao“ je trajno zanimanje hrvatskih povjesničara, arheologa i povjesničara umjetnosti.

Mada o njemu postoji bogata historiografija, nekoliko autora zaslužuje da ih se posebno istakne.² To se ponajprije odnosi na „oca“ hrvatske kastelologije Gjuru Szabu. Nakon što je 1907. godine posjetio njegove ruševine, svoje dojmove opisao je u putnoj bilježnici, dok je rezultate istraživanja objavio tek u svom pionirskome radu o utvrdama na području Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.³ Prilikom pisanja njegove prošlosti dijelom se poslužio istraživanjima mađarskoga

² Za detaljnu historiografiju vidi: Karaula, Željko (2010.), *Garić-grad u historiografiji*. U: *Garić-grad i okolica – od srednjovjekovlja do suvremenosti* (knjiga sažetaka). Bjelovar – Podgarić, str. 18.

³ Szabo, Gjur (1998.), *Bilješke i nacrti o starinama u Moslavini i Kutini* (pretisak rukopisa), *Zbornik Moslavine IV*. 1998, Kutina, str. 100. – 110.; ISTI (1920.), *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, str. 105. – 106.

povjesničara L. Csankyja, kao i Josip Bösendorfer u svome djelu o gradovima, utvdama i naseljima na području današnje središnje i istočne Hrvatske.⁴ S obzirom na to da su ti prikazi bili objavljeni zajedno s drugim utvdama, pojedini podaci iz života te utvrde navedeni su tek usputno, bez dublje analize njihova značenja. Ti nedostaci bili su dijelom uklonjeni u djelima M. Hrkčevića i Jurja Ćuka⁵, potom je zanimanje za Garić gotovo u potpunosti utihnulo, sve do 1960. godine, kada je na inicijativu direktora Muzeja Moslavine Kutina Slavka Degoricije bila pokrenuta široka akcija arheoloških istraživanja.⁶ Kako je u tim istraživanjima otkopana gotovo čitava površina središnje utvrde, posljedica je bila prava „poplava“ priloga o rezultatima istraživanja i prijedlozima njegove djelomične obnove i pretvorbe u kultiviranu ruševinu, što je dijelom i bilo izvršeno 1979. godine ugradnjom betonskih deka u središnjoj kuli. Premda je ta inicijativa bila znatno usporena nakon sloma Hrvatskoga proljeća 1971. godine,⁷ ipak je rezultirala nizom vrijednih radova o prošlosti i arhitekturi Garića. Među njima posebno se ističu prilozi Dragice Iveković, koja je bila voditeljica istraživanja 1968. godine, zatim radovi Milana Kruheka, voditelja istraživanja utvrde 1971. godine, te naposljetku članci Ive Maroevića u kojima su dani stručni pregledi građevinskoga stanja toga važnoga plemićkoga grada i prijedlozi za obnovu pojedinih dijelova njegove arhitekture.⁸ Usporedno s

⁴ Bösendorfer, Josip (1910.), *Crtice iz slavonske povijesti [s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeske, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te Kr. o slob. grada osijeka u srednjem i novom vijeku]*. Osijek, str. 82.

⁵ Hrkčević, M. (1917.), *Povijest Garić grada*. Bjelovar; Ćuk, Juraj (1934.), *Stara prošlost Garić-grada*. Bjelovar.

⁶ Arheološka je istraživanja inicirao Muzej Moslavine u Kutini, a prva su istraživanja obavljena 1964. Temeljita su arheološka istraživanja započela 1968. godine i rezultirala su pronalaskom bogatoga arheološkog materijala, poput keramike, željeznog oružja, konjske opreme i predmeta za svakodnevnu uporabu. Radovi su nastavljeni 1970. i 1971. rekonstrukcijom nadvoja otvora središnje kule, zatim 1978. godine betoniranjem deka iznad podruma i prizemlja kule te naposljetku 1979., kada je istražen ulaz u grad te zapadni, istočni i južni obrambeni zidovi. Nakon djelomične sanacije i konzervacije središnje kule (izvedene su betonske deke iznad prvog i drugog kata) i obrambenih zidova 1980. godine, radovi su bili prekinuti sve do 2008., kada je započeo nov ciklus istraživanja. Iveković, Dragica, *Izvršeni radovi*, str. 6.; Kruhek, Milan (1973.), *Garić-grad*, str. 7. – 8.; Pezelj, Milan (2010.), *Pogled na Garić-grad kroz tehničku dokumentaciju*. U: *Garić-grad i okolica – od srednjovjekovlja do suvremenosti* (knjiga sažetaka). Bjelovar – Podgarić, str. 15. – 16.; Karlo, Krešimir i Pleše, Tajana (2010.), *Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja Garić-grada*. U: *Garić-grad*, str. 14.

⁷ U vrijeme Hrvatskoga proljeća (1966. – 1971.) bila su pokrenuta istraživanja na većim hrvatskim srednjovjekovnim utvdama (Veliki Kalnik, Ozalj, Garić, Susedgrad, Medvedgrad).

⁸ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi na Garić-gradu u protekle dvije godine*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XIX (1-2), str. 5. – 11.; Kruhek, Milan (1971.), *Arheološki*

tim radovima Stjepan Pavičić objavio je povijesno-topografski prikaz Moslavine i okolice, u kojemu je dao pregled, među ostalim, povijesti Garića, istoimene županije i vlastelinstva, različitih posjeda u njegovu susjedstvu te naselja.⁹

Velika skupina radova posvećena je pronađenim pokretnim arheološkim nalazima, poput dijelova kamene plastike, opreme viteza (oružje i konjske opreme), ulomaka lijepo izrađenih keramičkih posuda, pribora za jelo itd. Premda njihov broj nije mali, pažnju istraživača posebno su zbog kvalitete i umjetničke vrijednosti privukli ostatci lijepo ukrašenih keramičkih grijanih peći.¹⁰

Premda smo se u razmatranju povijesti Garića služili prethodno navedenim istraživanjima, ključan su izvor ipak bili brojni dokumenti objavljeni u *Diplomatičkome zborniku Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*,¹¹ *Spomenicima Hrvatske krajine, Habsburškim spomenicima Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije te Povijesnim spomenicima slob. kralj. grada Zagreba*.¹² Pojedini dokumenti objavljeni su i u *Diplomatičkome zborniku knezova Blagajskih*.¹³ Za istraživanje gospodarske prošlosti Garića i njegova vlastelinstva iznimno je važna i zbirka popisa i obračuna poreza u

radovi u Garić-gradu u toku 1971. godine, *ibid.*, XXI (2), str. 3. – 10.; ISTI (1973.), Prilog istraživanju najranije povijesti Garić-grada, *ibid.*, XXII (3-4), str. 63. – 68.; Maroević, Ivo (1971.), Zaštitni radovi na Garić-gradu, *Arhitektura*, XXV (109-110), str. 33. – 37.; ISTI (1972.), Rekonstrukcija kao interpretacija, *Čovjek i prostor*, XVII (232), str. 16. – 18.; ISTI (1972.), Garić-grad (prijedlog za rekonstrukciju središnje kule), *Vijesti muzealaca i konzervatora*, XXI (6), str. 13. – 21.

⁹ Pavičić, Stjepan (1968.), *Moslavina i okolina, Zbornik Moslavine I*, Kutina, str. 7. – 167.

¹⁰ Bobovec, Ana (1992.), Pećnjaci Garić grada, *Muzejski vjesnik*, br. 15, str. 19. – 22.; ISTA (1994.), Pećnjaci moslavačkih srednjovjekovnih gradova, *Zbornik Moslavine III. 1993-1994.*, Kutina, str. 27. – 38.; Sekelj Ivančan, Tajana, i Tkalčec, Tatjana (2003.), Kasnosrednjovjekovni lokaliteti okolice Kutine i Garešnice s posebnim obzirom na neke primjerke stolne keramke iz Garić-grada i Popovače, *Zbornik Moslavine V-VI. 2002/2003*, Kutina, str. 25. – 44.; Bobovec, Ana (2003.), Pećnjaci s prednjom dekorativnom pločom nađeni u moslavačkim srednjovjekovnim gradovima, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, (21), str. 161. – 174.

¹¹ Smičiklas, Tadija (1904. – 1981.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Zagreb, sv. I-XVII, Zagreb; Jurković, Ivan (1990.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVIII, Zagreb.

¹² Lopašić, Radoslav (1884. – 1889.), *Spomenici Hrvatske krajine*, sv. I-III, Zagreb; Šišić, Ferdo (1912.), *Hrvatski saborski spisi*, sv. I-V, 1912. – 1918. (dalje: HSS); Laszowski, Emil (1914. – 1917.), *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I-III, Zagreb; ISTI i Dobronić, Lelja (1889. – 1949.), *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, I-XVIII. Zagreb; Šišić, Ferdo (1912. – 1918.), *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. I-V, Zagreb.

¹³ Thallóczy, Lajos i Barabás, Samu (1897.), *Codex diplomaticus comitum de Blagay*. Budapest.

Hrvatskoj u XV. i XVI. st. koju su za tisak pripremili Josip Adamček i Ivan Kampuš¹⁴ te Adamčekova knjiga o agrarnim odnosima u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća.¹⁵ Zanimljive su i neobjavljene isprave iz XV. i prve polovice XVI. st. pohranjene u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a čije su regeste objavili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović.¹⁶ Većina analiziranih isprava govori o posjedovno-pravnim odnosima na garičkome području, a možemo ih podijeliti na vladarske i druge darovnice, na kupoprodajne ugovore te naposljetku na spise o različitim parnicama u kojima su posjednici Garića sudjelovali kao tužitelji ili kao optuženici.

Posebnu skupinu izvora čine rasprave posvećene srednjovjekovnome graditeljstvu i njegovoj obnovi, bez čijeg se razumijevanja ne može pristupiti analizi garičke arhitekture. Uz već ranije spomenuto djelo, knjigu Gj. Szabe, u kojem se prvi put opisuju osnovne karakteristike razvoja arhitekture srednjovjekovnih gradova u Hrvatskoj i Slavoniji,¹⁷ to se prije svega odnosi na rasprave Zorislava Horvata o izgledu srednjovjekovnih zidova u kontinentalnome dijelu Hrvatske te o strukturi gotičke arhitekture.¹⁸ U to spada i rasprava Slavka Šterka o razvoju fortifikacijske arhitekture,¹⁹ monografija Andreja Žmegača o bastionima kontinentalne i jadranske Hrvatske²⁰ te naposljetku niz konzervatorskih i opsežnih topografskih studija o pojedinim plemićkim gradovima.²¹ Ne treba zanemariti ni niz tekstova o plemićkim

¹⁴ Adamček, Josip i Kampuš, Ivan (1976.), *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Izvori za hrvatsku povijest, 3. Zagreb.

¹⁵ Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb.

¹⁶ Stipišić Jakov i Šamšalović, Miljen (1959. – 1963.), *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta JAZU*, br. 2-5.

¹⁷ Szabo, Gjuro (1920.), *Sredovječni*, str. 9. – 15.

¹⁸ Horvat, Zorislav (1986.), *O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. (12), str. 179. – 192.; ISTI (1989.), *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb.

¹⁹ Šterk, Slavko (1990.), *Osnovni napredak umijeća utvrđivanja*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XIL (1/2), str. 3. – 10.

²⁰ Žmegač, Andrej (2000.), *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb; ISTI (2009.), *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb.

²¹ Sabljak, Alenka (1976. – 1977.), *Izveštaj o konzervatorskim radovima na Kaštelu u Benkovcu*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 2-3, str. 207. – 220.; Miletić, Drago (1978. – 1979.), *Istraživanja Starog grada u Hrvatskoj Kostajnici*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 4-5, str. 249. – 275.; Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*. Zagreb; Kruhek, Milan (1987.), *Stari glinski gradovi*. Zagreb; Miletić, Drago (1987.), *Plemićki grad Okić*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 13, str. 91. – 114.; ISTI, (1988. – 1989.), *Neki problemi izvođenja konzervatorsko-restauratorskih radova prigodom obnove staroga grada u Đurđevcu*,

gradovima, čiju je opsežnu bibliografiju priredio A. Žmegač u predgovoru reprinted djela Gj. Szabe.²²

Tu su dakako još i radovi u kojima se obrađuje arhitektura plemićkih gradova na području susjedne Slovenije, Srbije, Crne Gore, Mađarske te Bosne i Hercegovine. Među njima ističu se rasprave Ivana Stopara o plemićkim gradovima u slovenskome dijelu Štajerske,²³ Petera Fistera o razvoju umjetnosti i arhitekture u Sloveniji od prapovijesti pa sve do naših dana,²⁴ Aleksandra Deroka o plemićkim gradovima u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji,²⁵ Pavla Mijovića i Mirka Kovačevića o utvrdama u Crnoj Gori,²⁶ Laszla Geröa o obrambenim građevinama Mađarske²⁷ te naposljetku niz radova bosanskohercegovačkih arheologa i konzervatora o zamkovima Bosne i Hercegovine.²⁸

2. Slikovna dokumentacija

Najstariji poznati crtež plemićkoga grada Garića potječe sa zemljovida Ugarske, koji je, prema nalogu kralja Ferdinanda I. Habsburgovca, za potrebe organiziranja obrane istočnih granica njegova kraljevstva od 1552. do 1556. godine izrađivao

Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 14-15, str. 59. – 83.; Kruhek, Milan i Horvat, Zorislav (1990.), *Castrum Thersan et civitas Modrussa – povijesni i topografski pregled*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 16, str. 89. – 131.; Kruhek, Milan i Horvat, Zorislav (1993.), *Stari grad Slunj*, Zagreb; ISTI (2000. – 2001.), *Cetin – spomenik hrvatske povijesti i fortifikacijskoga graditeljstva*, br. 26-27, str. 209. – 230.; Miletić, Drago (2001.), *Samoborski stari grad*, Zagreb; Miletić, Drago, i Valjato Fabris, Marija (2003.), *Sokolac. Frankopanski plemićki grad u Brinju*, Zagreb.

²² Žmegač, Andrej (2006.), *Najvažnije djelo hrvatske burgologije. U: Sredovječni gradovi Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, str. 5. – 15.

²³ Stopar, Ivan (1977.), *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem štajerskem*, Ljubljana.

²⁴ Fister, Peter (1986.), *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*, Ljubljana.

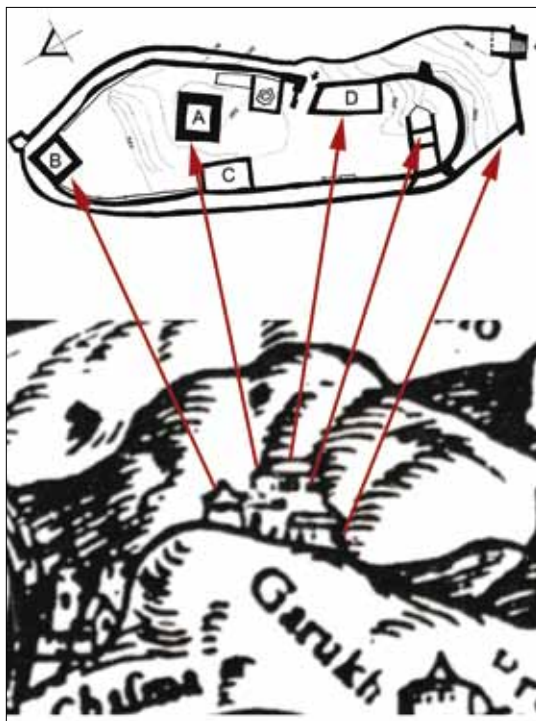
²⁵ Deroko, Aleksandar (1951.), *Srednjovjekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Beograd.

²⁶ Mijović, Pavle, i Kovačević, Mirko (1975.), *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd – Ulcinj.

²⁷ Gerö, Laszlo (1955.), *Magyarország Várépítészeti*, Budapest.

²⁸ Basler, Đuro (1959.), *Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu, Naše starine*, br. VI, str. 121. – 134.; Bojanovski, Ivo (1962.), *Stari grad Bobovac i njegova konzervacija, Naše starine*, br. VIII, str. 71.; Lozić, Stipo (1962.), *Konzervatorski radovi na starom gradu Travniku, Naše starine*, br. VIII, str. 175. – 178.; Bojanovski, Ivo (1965.), *Stari grad Maglaj – istraživački i konzervatorski radovi 1962. i 1963. g., Naše starine*, br. X, str. 43. – 61.; Kajmaković, Zdravko (1965.), *Stari grad Doboj – Konzervatorski radovi 1962. godine, Naše starine*, br. X, str. 61. – 97.; Basler, Đuro (1967.), *Sjeverni dio gradskih utvrda u Jajcu, Naše starine*, br. XI, str. 51. – 58.; Anđelić, Pavao (1973.), *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo; Bojanovski, Ivo (1981.), *Dobor u Usori (sjeverna Bosna) (Rezultati arheoloških istraživanja 1969. – 1973. g.)*, *Naše starine*, br. XIV-XV., str. 11. – 37.

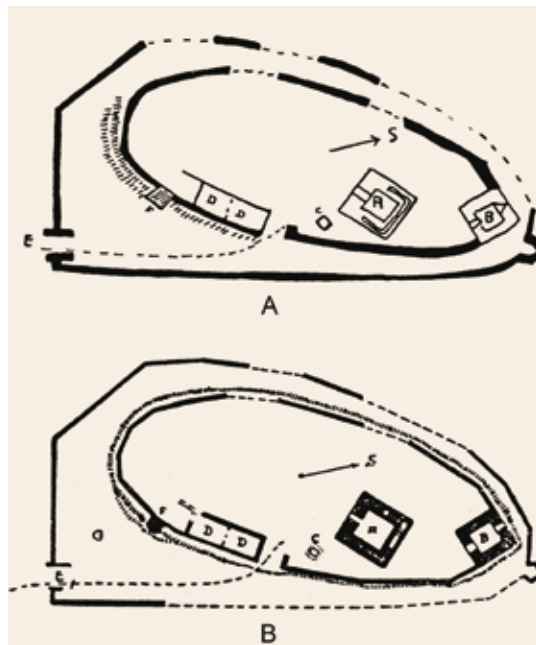
dvorski historiograf i upravitelj kraljevih umjetničkih zbirki Wolfgang Lazius.²⁹ Premda je crtež Garića stiliziran i nastao prema prepričanim podacima, jer je u to vrijeme već bio napušten, na njemu se jasno raspoznaju njegove osnovne konture u pogledu sa zapada. Na lijevoj strani crteža vidljiva je sjeverna branič-kula, koja je nacrtana nešto niže od velike središnje kule, na koju se s desne strane naslanja visoka i dugačka građevina, čije ostatke danas prepoznajemo nedaleko od južnog obrambenog zida unutarnje utvrde. Njima zdesna nalazi se nešto niži zid. Budući da je on opasuje s dvije strane, nema sumnje da se tu radi o prikazu jugozapadnog ugla donje utvrde. Premda je prostorni raspored pojedinih građevina vjerno prikazan, kao i visinska raščlanjenost čitava kompleksa, on je manje precizan u prikazivanju pojedinih detalja, poput visine prikazanih građevina ili prozorskih otvora. Njih naime uopće nema na kulama, dok je dugačka građevina svojom čitavom dužinom otvorena s nekoliko njih. Unatoč tim nedostacima, ovaj stilizirani prikaz Garića može se smatrati stanjem plemićkoga grada uoči njegove propasti (slika 2.).

Slika 2. Prikaz Garića iz XVI. st. (crtao: Wolfgang Lazius između 1552. i 1556.)

²⁹ Lapaine, Miljenko, Težak, Spomenka, i Klemm, Miroslav (2009.), *Kartografija Varaždina*, Varaždin, str. 80. – 81.

Drugi važan izvor u rekonstrukciji najstarijih faza građevinskog razvoja Garića jesu skice tlocrta koji je 1907. godine izradio te uz nekoliko korekcija 1920. godine objavio Gj. Szabo.³⁰ Mada se oba tlocrta oblikom dosta razlikuju od pravoga tlocrta izrađenog modernim mjernim uređajima,³¹ nakon njihove usporedbe možemo ustvrditi da su na Szabinu tlocrtu precizno uneseni položaji svih važnijih građevinskih struktura koje su u vrijeme izrade toga tlocrta bile vidljive, počevši od središnje branič-kule, potom druge branič-kule, stambenih građevina naslonjenih na unutarnje lice istočnoga obrambenog zida, cisterne, ulazne kule vanjske utvrde itd. (slika 3.).

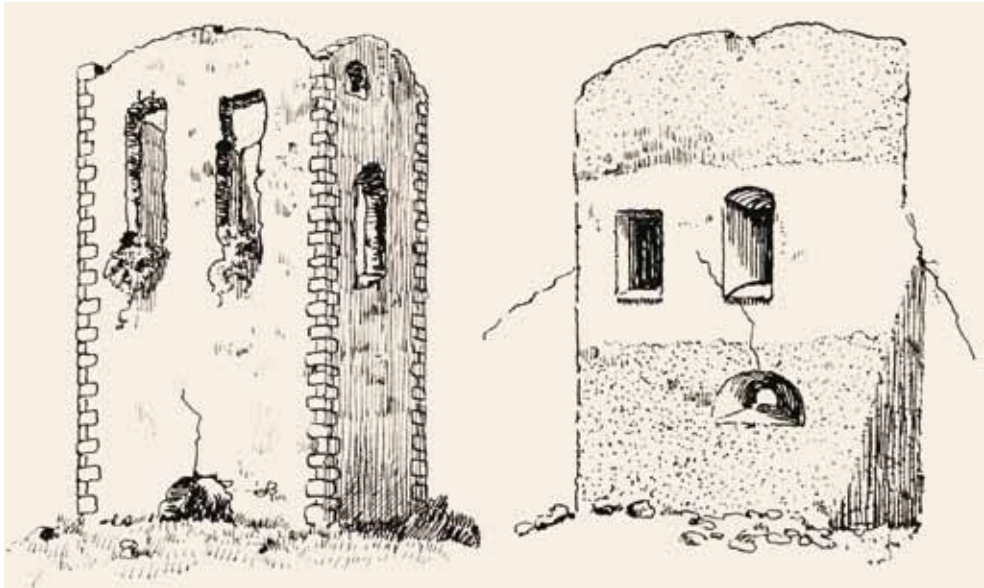
Slika 3. Skice tlocrta Garića (crtao: Gjuro Szabo, 1907. i 1920.)

Taj je tlocrt iznimno važan za istraživanje Garić-grada jer se na njemu nalazi ucrtana još jedna građevina – peterokutni bastion naslonjen na vanjsko lice

³⁰ Szabo, Gjuro (1907.), *Bilješke*, str. 101.; ISTI (1920.), *Sredovječni gradovi*, str. 107.

³¹ Tlocrt Garića, nastao kao rezultat opsežnih arheoloških istraživanja, danas je pohranjen u Fototeci Hrvatskoga restauratorskog zavoda, a njegov faksimil objavila je Lelja Dobronić (1994.), *Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke biskupije, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 18, str. 118.

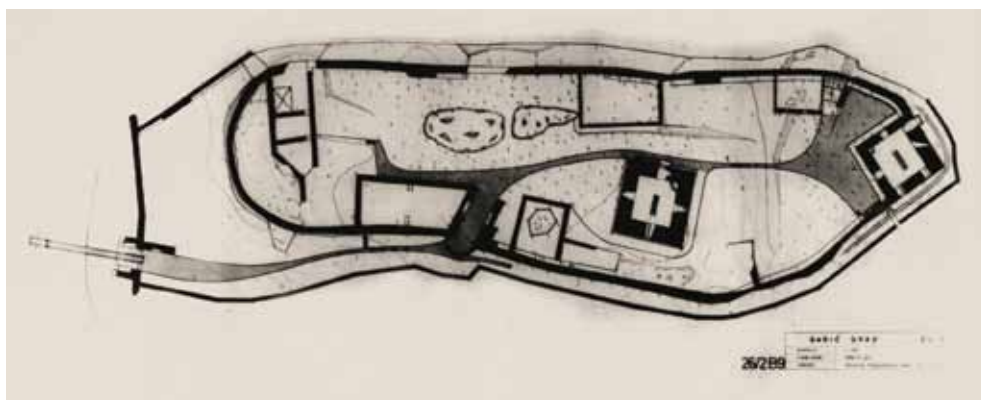
sjeveroistočnoga obrambenog zida – od koje danas nisu vidljivi nikakvi tragovi na terenu. Upravo ta građevina svojim oblikom, tlocrtom i funkcijom (obrana vatrenim oružjem) svjedoči da je nastala potkraj života na Gariću, u vrijeme osmanlijskih prodora u savsko-dravsko međurječje tijekom 1520-ih i 1530-ih godina. Jednako su zanimljive i njegove skice kula Garić-grada iz 1907. godine, pogotovo sjeverne branič-kule čiji je sjeverni zid u to vrijeme bio sačuvan do visine poda trećeg kata (slika 4.).

Slika 4. Crteži ostataka središnje kule/palasa (lijevo) i unutrašnjosti sjeverne branič-kule (desno) (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za kulturni razvitak, Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine)

Idući izvor u rekonstrukciji Garića jesu rezultati arheoloških istraživanja vođenih uz prekide od 1964. do 1980. godine tijekom kojih je istražena čitava utvrda. Rezultati tih istraživanja bili su potom sažeti u tlocrt (slika 5.) te brojne ilustracije, koje su trebale poslužiti kao predložak u izradi stručne dokumentacije za obnovu središnje i sjeverne kule, odnosno pretvaranju lokaliteta u kultiviranu ruševinu. Među njima posebno se ističu ilustracije Ive Maroevića (slika 6.) te Zorislava Horvata³² (slika 7.).

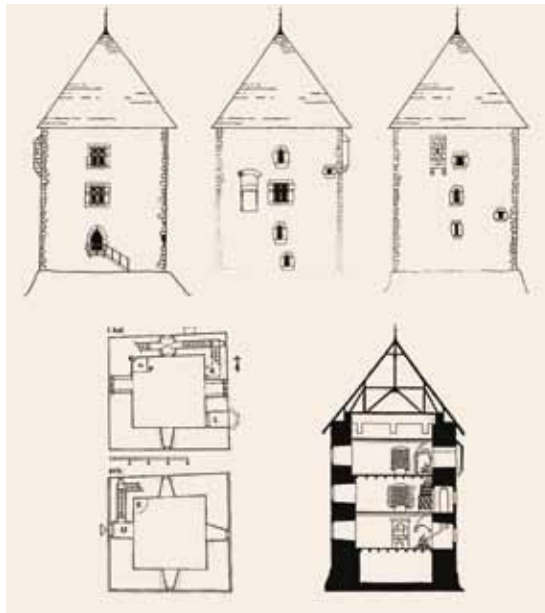
³² Ivo Maroević izradio je uzdužne presjeke Garića u pogledu sa zapada i istoka, rekonstrukcije izgleda pročelja središnje kule te naposljetku fotomontaže izgleda obnovljenih kula. Maroević, Ivo (1972.), *Rekonstrukcija*, str. 16. – 17.; ISTI (1972.), *Garić-grad, prijedlog*, str. 13. – 21.

Slika 5. Tlocrt Garića iz Fototeke Hrvatskoga restauratorskog zavoda; u: Dobronić, Lelja (1994.), *Pojave i oblici*, str. 118.

Slika 6. Rekonstrukcija središnje kule/palasa i sjeverne branič-kule (crtao: Ivo Maroević, 1972.)

Slika 7. Rekonstrukcija središnje kule/palasa (crtao: Zorislav Horvat, 1995. – 2009.)

3. Povijest

Premda današnji ostatci Garića nose karakteristike kasnogotičkog stila XV. stoljeća, na temelju njegova prvog spomena kao utvrde u ispravi iz 1256. godine, kojom se uređuju granice između područja šomođskog župana Henrika te garićkih gradokmetova (*iobagioni castrensis*) i službenika (*castrenses*) na području današnje Moslavačke gore znamo da je prva obrambena građevina na njegovu položaju bila sagrađena najkasnije polovinom XIII. st. kao sjedište istoimenoga kraljevskog posjeda u tom dijelu savsko-dravskog međurječja.³³ Prema ispravi kralja Ladislava IV. Kumanca iz 1277. godine, Garić je u njegovim rukama bio do 1272. godine, kada ga je, stupivši na prijestolje, povjerio zagrebačkomu biskupu Timoteju.³⁴ Kako je

³³ Smičiklas, Tadija (ur.)(1904.), *Diplomatički zbornik Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje *Diplomatički zbornik*), 2. Zagreb, str. 98.; Kruhek, Milan (1973.), *Prilog istraživanju najranije povijesti Garić-grada (uz izložbu Srednjovjekovni Garić-grad nekad i danas)*, Zagreb, str. 65. – 66.; ISTI (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini. U: Kutina – povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*. Kutina, str. 102. – 103.

³⁴ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 363. – 364; Kruhek, Milan (1973.), *Prilog istraživanju*, str. 66.; ISTI (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 102.

gotovo istovremeno prepustio Timoteju i plemićki grad Medvedgrad iznad Zagreba, čini se da je zagrebački biskup bio osoba posebna kraljeva povjerenja, odnosno povjerenja kraljice majke Elizabete, koja mu je usred najžešćih borbi slavonskih velikaša Babonića, Gisingovaca i Gut-Keleda za prevlast i posjede u Slavoniji dala u ruke tako važne utvrde.³⁵ Ne možemo sa sigurnošću ustvrditi je li Elizabeta to učinila u ime svoga malodobnog sina, iz straha od gubitka tih utvrda ili želeći ojačati položaj svoga saveznika, zagrebačkog biskupa, čiji su posjedi također bili zahvaćeni neprijateljskim djelovanjem. Ono što je sigurno jest da je Timotej plemićki grad Garić „o svom trošku održavao i potrebnim ga građevinskim radovima obnavljao“³⁶. Ladislav je nagradio Timotejevu vjernost te mu, kako smo već naveli, 22. ožujka 1277. godine poklonio plemićki grad Garić.³⁷ Tu je darovnicu potvrdio u Ostrogonu papinski legat i firmanski biskup Filip.³⁸ No ubrzo se Timotej sukobio s Elizabetom, koja je nagovorila sina da 1283. godine Garić daruje moćnom slavonskom banu Petru Pekryu.³⁹ Iz postojećih isprva ne možemo ustvrditi je li Petar ikad ušao u Garić, no već 7. lipnja iduće godine Ladislav je vratio Timoteju njegovu utvrdnu na Moslavačkoj gori.⁴⁰

U rukama njegovih nasljednika biskupa Antuna i Ivana Garić ostao je do 1289. godine, kada ga je otuđio dotadašnji kaštelan Ugrin i dopustio da se u njega nastane „pljačkaši“⁴¹. Da bi se riješio nevjernoga službenika, Ivan je iste godine za novoga garićkog kaštelana postavio Grduna Grebenskoga (Gardun Grebengradski)⁴², no on

³⁵ U doba stupanja na prijestolje 1272. godine Ladislav je imao tek 10 godina. Antoljak, Stjepan (1983.), *Ladislav IV. Kumanac*, Hrvatski biografski leksikon (dalje HBL), 1. Zagreb, str. 250. – 251.; Dobronić, Lelja (1995.) *Timotej 1263. – 1287. U: Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb, str. 70. – 71.

³⁶ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 363. – 364.

³⁷ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 193.

³⁸ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 363. – 364.

³⁹ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 430. – 431.

⁴⁰ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 487. – 488.

⁴¹ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 652. – 653.; Klaić, Nada (1987.), *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb, str. 51. – 52.; Dobronić, Lelja (1995.), *Ivan I. 1288. – 1295. U: Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb, str. 85.

⁴² Čini se da je položaj kaštelana biskupske utvrde Garića (1289.), Medvedgrada (1290.) i Blaguše (1290.) bio presudan pri uzdizanju ovoga plemića i njegova brata Vukoslava, kaštelana biskupske utvrde Veliki Kalnik, u jedne od najmoćnijih osoba srednjovjekovne Slavonije i Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Ključan događaj zbilo se 1291. godine nakon što je Gardun kao potvrdu svoje vjernosti predao 1291. kralju Andriji III. Mlečaninu Medvedgrad, a Vukoslav Veliki Kalnik. S obzirom na to da je i nakon tog događaja Garić ostao pod njegovom vlašću, zagrebačkom biskupu bila je nanesena ozbiljna šteta jer je ostao bez tri najvažnije utvrde u zapadnome dijelu savsko-dravskog međurječja.

je već 1291. godine kralju Andriji III. Mlečaninu dao Medvedgrad, a Garić zadržao za sebe.⁴³ U njegovim rukama Garić je bio sve do rujna 1296. godine, kada se u dokumentima kao njegov novi gospodar spominje garički i gračenički župan Grgur (*Gregorii comitis de Garyg et Gerzenche*).⁴⁴

Zagrebački biskupi nisu dugo uživali Garić, koji su izgubili u korist knezova Babonića. Premda se Garić u izvorima ne spominje kao njihova utvrda (kao i brojne druge utvrde koje je ta obitelj držala), isprava Čazmanskoga kaptola iz 1314. godine, u kojoj se opisuju međe posjeda Stupne u Gračeničkoj županiji ili distriktu, govori u prilog ovoj tezi.⁴⁵ Premda u izvorima nije zabilježeno kada su Babonići ušli u posjed

Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 693.; Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb, str. 515.; ISTA: *Medvedgrad*, 52; Dobronić, Lelja (1995.), Ivan I., str. 85.; Radauš, Tatjana (2002.), Grebenski (Grebengradski). HBL, 5. Zagreb, str. 156.

⁴³ Prema Kukuljeviću i Kruheku, biskup Ivan prodao je oko 1290. Garić Grdunu. Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6. str. 548.; Kruhek, Milan (1973.), Prilog istraživanju, str. 67. – 67., bilj. 22.

⁴⁴ Premda se u historiografiji Grgur oslovljava kao garešnički župan, istraživanja Silvije Pisk pokazala su da je Grgur mogao biti jedino gračenički župan. Prema S. Pisk, ime te županije javlja se u dokumentima „... u petnaestak pisanih oblika [...] što je najvjerojatnije prouzročilo nesporazume, krivo određivanje smještaja Gračenice i tvrdnju da je Gračenica zapravo Garešnica.“ Pisk, Silvija, Garić, Gračenica i Moslavina – upravna područja (županije, komitati i distrikti) u srednjem vijeku, *Zbornik Moslavine XI-XII 2008-2009*, Kutina, str. 40., bilj. 2. S obzirom na to da je Garičku i Gračeničku županiju još davne 1277. godine Ladislav IV. Kumanac darovao Timoteju, možemo pretpostaviti da je župan Grgur bio zapravo službenik zagrebačkog biskupa Mihalja. Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6. Zagreb, str. 226.; Dobronić, Lelja, Timotej, str. 70. Naime, na tu nas pomisao navodi činjenica da je Mihalj za zagrebačkog biskupa bio izabran iste godine kada se Grgur prvi i posljednji put navodi kao garički i gračenički župan te da je već u ispravi od 20. siječnja 1297. Mihalj bio oslovljavan kao garički i gračenički župan. Smičiklas, Tadija (1909.), *Diplomatički zbornik*, 7, str. 263.; Kruhek, Milan (1973.), Prilog istraživanju, str. 67.; Dobronić, Lelja (1995.), Mihalj. U: *Zagrebački biskupi*, str. 89. U tome svojstvu bio je Mihalj spomenut još i 1299. godine, kada opsjeda Medvedgrad, koji je kralj Andrija III. Mlečanin poklonio obitelji Torust. Sirotković, Hodimir (2002.), *Diplomatički zbornik – Dodaci*, 2, str. 189.

⁴⁵ Tamo se, među ostalim, kaže da taj posjed na zapadu graniči sa šumama zvanim *Scumecha* i kneštvom Babonića (*commetaneus Babonyg*). Ta isprava zanimljiva je iz nekoliko razloga. Kao prvo, ona ne govori o posjedu ili zemlji Babonića u Moslavačkoj gori, već o kneštvu, dakle o visokoorganiziranoj feudalnoj teritorijalnoj jedinici, dakle o vlastelinstvu. Kao drugo, ona nam kazuje da se to kneštvo nalazilo na zapadnoj granici posjeda Stupne. Prema tome, zapadna granica Stupne bila bi istovremeno i zapadna granica Gračeničke županije. A jedino mjesto gdje stara Gračenička županija nije na zapadu graničila s vlastelinstvom Moslavina (danas Popovača) jest upravo kod plemićkoga grada Garića, gdje se dio teritorija Gračeničke županije poput uskog džepa duboko uvukao u Garičku županiju i bio s tri strane okružen njezinim zemljama, odnosno gdje se dio Garičke županije, i to upravo

Garića, može se pretpostaviti da se to dogodilo nakon 1300. godine, kada su pod prijetnjom sukoba s kraljem Andrijom III. Mlečaninom Babonići sklopili savez sa zagrebačkim biskupom. Naime, teško bi bilo vjerovati da bi biskupi sklopili savez s uzurpatorima svojih utvrda.⁴⁶ S druge strane, možda je upravo tada Garić bio dan u ruke Babonićima kao zalog dobre volje.

Stjecanje Garića bilo je od velike važnosti za Baboniće jer se ta utvrda nalazila na samoj sjevernoj granici njihove prostrane državnine, a u smjeru posjeda njihovih najvećih takmaca – Gisingovaca.⁴⁷ Strateški položaj Garića još je više ojačao nakon što su Babonići 1316. godine pod svoju vlast stavili gotovo čitavu Moslavinu.⁴⁸ Takvo stanje održalo se do 1327. godine, kada je ban Mikac pod zidinama plemićkoga grada Steničnjaka slomio tu obitelj te zaplijenio, među ostalim, sve njihove moslavačke posjede.⁴⁹ Čini se da je tada iskoristio priliku te zaposjeo i moslavačke posjede zagrebačkog biskupa.⁵⁰ Pod banskom upravom Garić je ostao i nakon Mikčeve

onaj u kojemu se nalazi plemićki grad Garić, uvukao u prostor Gračeničke županije. Nije naodmet napomenuti ni činjenicu da je ovaj dio nekadašnje Gračeničke županije još i danas pokriven gustim šumama Moslavačke gore, a koje se također spominju u ovoj ispravi. S obzirom na sve navedeno, nema razloga da kneštvo Babonića iz spomenute isprave ne izjednačimo s garićkim vlastelinstvom. Smičklas, Tadija (1910.), *Diplomatički zbornik*, 8, str. 358. Zahvaljujem Hrvoju Kekezu što mi je skrenuo pozornost na ovu ispravu.

⁴⁶ Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata*, str. 351. – 352.

⁴⁷ U to vrijeme na hrvatskome je prostoru postojalo nekoliko državnina – Frankopana u Gorskom kotaru, sjevernoj Lici i na otoku Krku, knezova Bribirskih u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Humu, Gisingovaca u zapadnome dijelu savsko-dravskog međurječja te Ugrina Csáka u istočnome dijelu međurječja, Banatu i Bačkoj. Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, str. 340. – 357.; *Povijest Hrvata* Regan, Krešimir, i Kaniški, Tomislav (2003.), *Hrvatski povijesni atlas*, Zagreb, str. 139.

⁴⁸ Kralj Karlo I. Robert darovao je 1316. godine banu Ivanu Baboniću sve utvrde i vlastelinstva moslavačkoga kraja koje je uživao buntovnik Petar Moslavački. Riječ je o utvrđi i vlastelinstvu Moslavini (danas Popovača), zatim utvrđi i vlastelinstvu Bršljanovac, naseljima Gornjoj i Donjoj Gračenići, utvrđi i vlastelinstvu Međurječje te posjedu i utvrdu Pološnice ili Položnice u Garićkoj županiji. Tako su se u rukama Babonića našli veliki dijelovi današnje Moslavine. Mada se ni u ovoj ispravi ne spominje Garić, što je i logično s obzirom na to da on nije predmet darovnice, ono što odmah upada u oči jest činjenica da su Babonići postali gospodarima svih vlastelinstava i posjeda koji su ga okruživali. Smičklas, Tadija (1910.), *Diplomatički zbornik*, 8, str. 439. – 442.

⁴⁹ Ono što je ironično u mirovnome ugovoru između Babonića i Mikca jest činjenica da im je Mikac u zamjenu za Steničnjak nudio moslavačko vlastelinstvo, koje se do Mikčeve akcije 1327. godine nalazilo u rukama tih istih Babonića. Smičklas, Tadija (1911.), *Diplomatički zbornik*, 9, str. 358. – 359. i 386. – 387.

⁵⁰ Nije Mikac samo Babonićima i zagrebačkome biskupu oduzeo njihove posjede, naselja i utvrde, već je tu praksu provodio i prema drugim slavonskim velikašima. Tako je, među ostalim, Gisingovcima oteo Koprivnicu, Prodavić, Đurđevac i Novigrad. Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata*, str. 520.

smrti 1343. godine, o čemu nam svjedoči isprava bana Nikole Szécsija, kojom je 18. svibnja 1349. naredio svom službeniku u Gariću sakupljanje biskupske desetine na tome vlastelinstvu.⁵¹ Kao što nema dokumenta koji bi nam nedvojbeno svjedočio o vlasti Babonića nad Garićem, isto tako nema ni isprave na temelju koje bi se precizno datiralo ponovni ulazak zagrebačkih biskupa u posjed Garića. Svakako se to dogodilo nakon 1380. godine, kada se Garić nalazio pod vlašću kralja Ludovika I. Velikog i njegovih banova.⁵²

Vrlo je izgledno da je Garić bio pod kraljevskom i banskom vlašću sve do 1402. godine, kada ga je za prijestolnih ratova (Protudvorski pokret)⁵³ zagrebački biskup Eberhard, koji je obnašao dužnost hrvatskog bana, imao priliku vratiti Zagrebačkoj biskupiji.⁵⁴ Pojedini su autori mišljenja da se ponovna uspostava vlasti zagrebačkog biskupa nad Garićem mogla dogoditi i za biskupovanja njegova nasljednika Andrije Scolarija između 1406. i 1409. godine.⁵⁵ Neovisno o tome, sigurno jest da već 13. listopada 1409. u Gariću stoluje Dominik, novi generalni vikar biskupa Eberharda, koji izdaje uime svoga gospodara dvije isprave.⁵⁶

No ni ovaj put Garić se nije dugo održao u biskupskim rukama jer se već 1412. godine kao njegova nova gospodarica spominje hrvatsko-ugarska kraljica Barbara Celjska. S obzirom na to da je ona 1411. godine potpuno samostalno zavladała Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom nakon što ga je njezin suprug Žigmund napustio

⁵¹ Smičiklas, Tadija (1913.), *Diplomatički zbornik*, 11. Zagreb, str. 528. – 529.; Klaić, Nada (1987.), *Medvedgrad*, str. 79.

⁵² Bösendorfer, Josip (1994.), *Crtice iz*, str. 82.

⁵³ Protudvorski pokret sintagma je koja se u historiografiji upotrebljava za razdoblje feudalne anarhije i prijestolnih ratova od 1385. godine do 1409. godine, isprva između pristaša kraljice Marije i njezine majke Elizabete te Karla II. Roberta, a kasnije između pristaša Žigmunda Luksemburgovca, Tvrtka I. Kotromanića i Ladislava Napuljskog.

⁵⁴ Na takav razvoj događaja upućuje nas činjenica da je Eberhard kao zagrebački biskup dobio od Žigmunda 1398. godine plemićki grad Medvedgrad iznad Zagreba, a da ga je potom uz kraljevski pristanak poklonio svojim nećacima Albenima, što je izazvalo srdžbu Zagrebačkog kaptola, koji se smatrao suvlasnikom te utvrde. Iz navedenog događaja i više je nego jasno da je Eberhard bio sklon zlouporabi položaja, a samim time i da je Garić kao hrvatski ban mogao darovati, kao što smo već rekli, zagrebačkom biskupu, odnosno sam sebi. Možda je darovanjem Garića Zagrebačkoj biskupiji pokušao nadoknaditi gubitak Medvedgrada, te se na taj način u očima svojih zagrebačkih crkvenih suvremenika iskupiti. Klaić, Nada (1987.), *Medvedgrad*, 106. – 113.

⁵⁵ Lukinović, Andrija (1995.), Eberhard 1397. – 1406. i 1410. – 1419. U: *Zagrebački biskupi*, str. 164. i 165.; ISTI (1995.), Andrija Scolari 1406. – 1410., str. 178. – 179.; Lučić, Josip i Švab, Mladen (1998.), Eberhard, HBL, 4. Zagreb, str. 1.; Bedić, Marko (2005.), Srednjovjekovna utvrda Garić-grad. *Kaj*, XXXVIII (3), str. 85.

⁵⁶ Lukinović, Andrija (1995.), Andrija Scolari, str. 178. – 179.

te se angažirao u stjecanju krune Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti⁵⁷ te da je od te godine u nizu isprava zabilježena njezina aktivna uloga u svakodnevnom životu Križevačke županije, u sastavu koje se od približno sredine XIV. st. nalazio i Garić,⁵⁸ možemo pretpostaviti da je upravu nad Garićem mogla preuzeti upravo te godine,⁵⁹ i to u dogovoru s Eberhardom, koji je od povratka u Zagreb 1406. pa do smrti 1419. obnašao dužnost vrhovnog kraljeva kancelara, dakle drugog najmoćnijeg čovjeka Kraljevstva.⁶⁰

Kako je nejasno kada je Barbara ušla u posjed Garića, jednako tako ostaje nepoznanica kada ga je i izgubila. S obzirom na to da se u njezinoj vlasti Garić spominje još 1415. i 1418. godine,⁶¹ moguće je da ga je izgubila 1419. godine, kada je zbog navodne afere s kaštelanom Malog Kalnika, Neuhäuselom, pala u nemilost svoga supruga Žigmunda.⁶² Garić se nalazio u Žigmundovim rukama do 1429. godine, kada ga je, zajedno s Velikim i Malim Kalnikom, prodao zagrebačkom biskupu Ivanu I. Albenu.⁶³ Pod vlašću njegovih nasljednika na biskupskoj stolici Garić je bio do 1444. godine, kada ga je zaposjeo ban Matko Talovac u svojstvu

⁵⁷ Klaić, Nada (1987.), *Koprivnica u srednjem vijeku*. Koprivnica, str. 84. – 85.

⁵⁸ „Tijekom 1411-13. spominje se u nizu isprava koje reguliraju pravne i crkvene poslove u Križevačkoj županiji, često se obraća u posjedovnim pitanjima Čazmanskog kaptolu, šalje upute sucima Križevačke županije, brine se o uvođenju u posjede niza plemića. Te poslove po njezinu nalogu obavljaju predstavnici Čazmanskog kaptola.“ Švab, Mladen (1989.), *Celjski*. U: HBL, 2. Zagreb, str. 622.; Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 105.; Bedić, Marko (2005.), *Srednjovjekovna utvrda*, str. 85.

⁵⁹ U to vrijeme u rukama Barbare nalazile su se sve važnije utvrde zapadnog dijela savskodravskog međurječja: Garić, Medvedgrad, Kamengrad kraj Koprivnice te Veliki i Mali Kalnik.

⁶⁰ Prema Lukinoviću, koji se poziva na Klaića, kralj je Žigmund „... povjerio njegovoj paski [Eberhardu, op. a.] pustopašnu, mladu kraljicu Barbaru Celjsku, smjestivši je za svoje odsutnosti u Kalnik, da bude na oku biskupu Eberhardu. Ona se, unatoč tome, ponašala vrlo lakoumno i, kako piše Klaić, po kraljevu povratku u zemlju 1418. godine uslijedila je vrlo teška njihova bračna kriza“. Lukinović, Andrija (1995.), *Eberhard*, str. 172.

⁶¹ Bösendorfer, Josip (1994.), *Crtice iz slavonske povijesti...* Vinkovci, str. 82.

⁶² Njezin suvremenik, Enea Silvio Piccolomini (poslije papa Pio II.), opisao ju je kao ženu „krasnog stasa, visoka, bjeloputna [...] te je poslije svojim razvratnim životom i vlastohlepljem zadavala mnogo jada i svojem mnogo starijem suprugu i njegovim zemljama“, a tu tezu preuzeli su i kasniji historičari. Možda je njezinoj lošoj reputaciji pridonijela i predaja o njoj kao zloj čarobnici i vještici, utjelovljenoj u legendarnoj Crnoj kraljici. Klaić, Vjekoslav (1901.), *Povijest Hrvata [od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća]*. Svezak drugi: dio prvi, str. 330.; ISTI (1901.), *Ibid.*, Svezak drugi: dio drugi, str. 82.; Buturac, Josip (1979.), *Povijest Gornje Rijeke i okolice*. Križevci, str. 23. – 24.; Lukinović, Andrija (1995.), *Eberhard*, str. 172.; Horvat, Zorislav (2004.), *Neki novi pogledi na burg Mali Kalnik*. *Cris*, VI (1), str. 21.

⁶³ Bösendorfer, Josip (1994.), *Crtice iz slavonske povijesti...* Vinkovci, str. 82.

gubernatora Zagrebačke biskupije, premda je čast zagrebačkog biskupa još od 1440. godine obnašao Benedikt de Zolio. Kada je stari ban umro krajem 1444. ili početkom 1445. godine, digla se na noge vojska novoga bana Ulrika II. Celjskog, „advokata i zaštitnika zagrebačke crkve.“ Pod zapovjedništvom njegova vojskovođe Jana Vitovca osvojen je Garić zajedno s drugim biskupskim utverdama (Gumnik ili Bosiljevo, Hrastovica kraj Pakraca, Rača i Gora) i predan zagrebačkome biskupu Benediktu.⁶⁴ Stoga nije jasno kako su pristaše Ivana (Jánosa) Hunyadija, glavnog suparnika Celjskih, održale 1448. godine sastanak na Gariću. Naime, moramo upozoriti na činjenicu da je Ivan Hunyadi još od 1440. godine zagovarao dolazak Benediktova izravnog konkurenta Demetrija Čupora na zagrebačku biskupsku stolicu.⁶⁵ Spor oko njegova imenovanja i stupanja na dužnost zagrebačkog biskupa nastavio se i za prvih godina vladavine Matije Korvina. Da bi ga privolio na odstupanje s biskupske stolice u korist Osvalda Thuza od Sv. Ladislava, Korvin je Demetriju, među ostalim, ponudio plemićki grad Garić. No, zbog protivljenja pape Pavla II., ta nagodba nije nikada zaživjela, pa je Garić i dalje ostao u rukama zagrebačkih biskupa.⁶⁶ Oni su u Gariću i njegovu vlastelinstvu nesmetano uživali do 1539. godine, kada su osmanlijske akindžije prvi put provalile na područje Garića te pod njime razbile postrojbu od 150 pješaka zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödyja. Već iduće godine Osmanlije su izvele neuspješnu navalu na samu utvrdu.⁶⁷ Snaga biskupovih vojnika polako se iscrpljivala, tako da je Petar Keglević oko 1540. godine u svome izvještaju o hrvatskim gradovima i utverdama koji se moraju ili porušiti ili uzdržavati napisao za Garić da će ga biskup morati prepustiti Osmanlijama ako ne dobije pomoć za njegovu obranu.⁶⁸ Očito je nekakva vrsta pomoći bila došla, jer je Garić uspješno

⁶⁴ Celjski su bili *advokati i zaštitnici zagrebačke crkve*. Tu čast bio im je prepustio kralj Žigmund Luksemburgovac. Klaić, Nada (1987.), *Medvedgrad*, str. 141; ISTA (1987.), *Koprivnica*, str. 92. – 94.; Švab, Malden (1989.), *Celjski, Ulrik II. HBL*, 2. Zagreb, str. 627. – 628.

⁶⁵ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi na Garić-gradu u protekle dvije godine. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XIX (1-2), str. 6.; Hoško, Franjo Emanuel (1989.), Čupor, Demetrije. *HBL*, 3. Zagreb, str. 135.; Lukinović, Andrija (1995.), *Demetrije Čupor. U: Zagrebački biskupi*, str. 203.; Bobovec, Ana (2003.), *Pečnjaci s prednjom* str. 164.

⁶⁶ Nakon što je Demetrije bio ponovno 14. lipnja 1465. imenovan biskupom u Zagrebu, toj se odluci odupro Zagrebački kaptol prosvjedujući protiv Demetrija i njegove braće zbog nepravda i šteta koje su nanijeli Zagrebačkoj biskupiji i Kaptolu. U nemoći da preuzme svoju biskupiju, Demetrije se iste godine odrekao zagrebačke biskupske službe te prešao u Győr za biskupa. Na zagrebačkoj stolici naslijedio ga je Osvald Thuz od Sv. Ladislava. N. KLAJČ: *Medvedgrad*, 154; Hoško, Franjo Emanuel (1989.), Čupor, Demetrije. str. 135.; Stjepan RAZUM: „Osvald Thuz od Sv. Ladislava 1466. – 1499.“. *U: Zagrebački biskupi*, 208. – 209.

⁶⁷ Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 105.

⁶⁸ Laszowski, Emil (1917.), *Habsburški spomenici*, sv. III, str. 491. – 493.

odolijevao osmanlijskome pritisku sve do nakon 20. kolovoza 1545., kada je pao pod osmanlijsku vlast.⁶⁹ Pretpostavlja se da ga je njegova malobrojna posada u strahu od pada u osmansko zarobljeništvo napustila i sklonila se u obližnji Ivanić-grad, tako da su Osmanlije ušle u njega bez borbe. Premda je danas općeprihvaćena teza da su ga Osmanlije zapalile i prepustile zubu vremena jer im nije bio strateški interesantan (navodno se nalazio duboko u planini i izvan njihovih glavnih komunikacija), valjalo bi razmotriti i drugu mogućnost.⁷⁰ Naime, ako znamo da Osmanlije nisu porušile nijednu drugu moslavačku utvrdu, premda se dio njih, poput Jelen-grad, Košuta-grad ili Bršljanovca, također nalazio duboko u šumi i izvan glavnih komunikacija, postavlja se pitanje zbog čega bi samo Garić bio napušten. Samim time trebalo bi razmotriti mogućnost da je Garić nakon bijega branitelja zauzela manja osmanlijska postrojba. Kako nije bila dovoljno brojna da osigura njegovu obranu u slučaju kršćanskog protunapada, prilikom povlačenja zapalila ju je i onesposobila za obranu te na taj način spriječila eventualan povratak i učvršćenje svojih neprijatelja u njoj. U svakom slučaju, Garić je ostao napušten i nakon što je ban Toma II. Erdódy oslobodio i priključio Moslavinu Bansknoj Hrvatskoj.⁷¹

3. 1. Vlastelinstvo Garić

Valjalo bi nekoliko riječi kazati i o vlastelinstvu Garić i istoimenom podgrađu. Premda se taj prostor prvi put spominje još davne 1163. godine kao, po svoj prilici, ime današnje Moslavačke gore, o njegovoj pripadnosti ne znamo ništa sve do 1256. godine, kada se nalazio pod vlašću šomodskog župana. Pod njegovom ovlašću garićki je kraj bio najkasnije do 29. svibnja 1273., kada se u dokumentima Garić prvi put spominje kao samostalna županija (komitat).⁷² U to vrijeme ona je u upravnom, sudskom i gospodarskom smislu bila jedinstvena cjelina sa središtem u istoimenome plemićkom gradu, dok je u vlasničkom smislu bila podijeljena na kraljevski veliki, ali raštrkani posjed, te na brojne manje posjede garićkih gradokmetova (*iobagioni castrensis*) i službenika (*castrenses*).⁷³ Čini se da je proces raspadanja Garićke županije

⁶⁹ Šabanović, Hazim (1959.), *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Zagreb, str. 61.; Andrija LUKINOVIĆ: „Nikola Olah“. U: *Zagrebački biskupi*, 239. – 240.

⁷⁰ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 6; Kruhek, Milan (1973.), *Prilog istraživanju*, str. 67.; ISTI (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 105.

⁷¹ Šabanović, Hazim (1959.), *Bosanski pašaluk*, str. 80.

⁷² Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 39. – 40.; Pisk, Silvija (2009.), *Garić, Gračenica*, str. 41.

⁷³ Smičiklas, Tadija (1907.), *Diplomatički zbornik*, 5, str. 26. – 30., 31., 32. – 34., 34. – 35., 35. – 37., 37. – 40., 40. – 42.; Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata*, str. 255. – 258.; Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 328.; Isti proces odvijao se i u susjednoj Gračeničkoj županiji.

na zemlje garićkoga vlastelinstva te zemlje gradokmetova i službenika bio dovršen 1265. godine. Brojne isprave iz te godine, ali i kasnijih godina, svjedoče o uređivanju granica garićkog vlastelinstva i manjih posjeda u istoimenoj županiji pod upravom župana Ruha⁷⁴. Ti manji posjedi bili su u rukama plemića, koji su nosili plemićki pridjevak *od Garića (de Garygh, de Garyg)*,⁷⁵ dok ih je kraljevska kancelarija skupno nazivala *garićkim plemićima (nobiles de Garig)*.⁷⁶ Podijeljenost Garićke županije na kraljevski posjed i posjede garićkih plemića održala se tek do 1272. godine, kada je Ladislav svoj dio te županije poklonio zagrebačkome biskupu na „vječna vremena“, što mu je i potvrđeno ispravom iz 1277. godine.⁷⁷ Tako je konačno bila završena podjela Garićke županije na garićko vlastelinstvo (*dominium*) te na brojne plemićke posjede (*possessiones nobilitares*)⁷⁸. Neki od tih posjeda, poput Položnice, Deče ili Novih dvora, bili su branjeni utvrdom.⁷⁹

Veći dio garićkoga vlastelinstva prostirao se u zapadnoj i sjeverozapadnoj polovici bivše županije, premda su se poneki njegovi dijelovi nalazili i u drugim dijelovima bivše županije. Sudeći prema vlastelinskom računu (*rationes*) s posjeda zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza iz 1481. godine, garićko je vlastelinstvo bilo dobro naseljeno.⁸⁰ Takvo stanje održalo se do 1470-ih, tijekom kojih se redaju osmanlijske provale i pustošenja, što je dovelo, sudeći prema stanjima na susjednim

Smičiklas, Tadija (1907.), *Diplomatički zbornik*, 5, str. 73. – 75., 75. – 77.; Smičiklas, Tadija i Kostrenčić, Marko (1934.), *Diplomatički zbornik*, 15, str. 411. – 412.

⁷⁴ Smičiklas, Tadija (1907.), *Diplomatički zbornik*, 5, str. 348. – 351. i 358. – 360.; ISTI (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 39. – 40., 59. – 61., 294.; Pavičić, Stjepan (1968.), *Moslavina*, str. 78. – 79., 83. i 89. – 90.

⁷⁵ Tkalčić, Ivan Krstitelj (1889.), *Povjestni spomenici slob. Kralj. Grada Zagreba*, 1, str. 126., 258. – 259.; ISTI (1889.), *Povjestni spomenici*, 2, str. 40.; Smičiklas, Tadija (1911.), *Diplomatički zbornik*, 9, str. 393.; ISTI (1912.), *Diplomatički zbornik*, 10, str. 308. – 311.; ISTI (1914.), *Diplomatički zbornik*, 12, str. 228. – 230.

⁷⁶ Smičiklas, Tadija (1912.), *Diplomatički zbornik*, 10, str. 185., 192. – 193.; Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 103.

⁷⁷ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 175.

⁷⁸ To su bili posjedi: Crna Reka, Čazma, Deča, Devča, Garignica ili Garinjica, Gornji Garić (Garigfeu), Komarje, Ladislav, Lokavec ili Lukavec, Novi Dvori, Palična, Pašijan, Položitica, Položnica, Pongračevac, Pribinežec, Sv. Ivan Berivojevića, Temenica ili Raven ili Sv. Andrija i Zdenčac. Pavičić, Stjepan (1968), *Moslavina i okolina*, str. 77. – 93.; Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 328.

⁷⁹ Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 437.; Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 100. – 122.

⁸⁰ Tkalčić, Ivan Krstitelj (1905.), *Povjestni spomenici*, 11, str. 273. – 286.; Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, 100. – 101.

vlastelinstvima, do drastičnog pada naseljenosti (50 ili 60 % naseljenosti).⁸¹ Mada je potkraj stoljeća došlo do blagog oporavka, novi val osmanlijskih provala krajem 1530-ih i 1540-ih godina potpuno je ispraznio garičko vlastelinstvo, što je u konačnici i dovelo do slamanja njegove obrambene snage. Dodatni prihod njegovu vlasniku donosile su i mitnice. Isprva se na garičkome vlastelinstvu nalazila jedna mitnica, da bi za vladavine Babonića i Mikca bilo sagrađeno čak pet nelegalno podignutih mitnica.⁸² S ozirom na to da su nakon istrage kralja Ludovika I. Velikog 1349. godine one bile porušene, sredinom XIV. st. došlo je do procvata i razvoja obrta i trgovine na području vlastelinstva. Središte te aktivnosti nalazilo se u naselju Garić, koji se u dokumentima prvi put spominje 1256. godine (*hospites de Garig*).⁸³ Stoljeća vladavine zagrebačkih biskupa i drugih feudalnih magnata Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva (Babonići, Mikac) nad njime te povoljan smještaj na raskrižju cesta koje su povezivale čazmanski s daruvarskim te podravski s posavskim krajem odrazio se na njegov razvoj, pa se on od neznatna podgrađa garičke utvrde iz druge polovice XIII. st. pretvorio početkom XV. st. u manji gradić (trgovište).⁸⁴ Taj gradić, koji se u ispravi iz 1430. godine nazivao još i Garignicom (*oppidum Garigh aliter Garignicza*),⁸⁵ nalazio se po svoj prilici na mjestu današnje Gornje Garešnice.⁸⁶

4. Garički arhitektonski sklop

Ostatci plemićkoga grada Garića nalaze se južno od mjesta Podgarića, na vrhu dugačke i uske gorske zaravni, koja se strmo uzdiže sjevernije od najvišeg vrha Moslavačke gore (slika 8.).

Riječ je o jednoj od najstarijih, najbolje sačuvanih i najvećih srednjovjekovnih obrambeno-stambenih građevinskih kompleksa u Hrvatskoj koji je, unatoč znatnoj urušenosti, sačuvao svoje srednjovjekovno lice i strukturu sve do naših dana. S obzirom na to da je ležao na *cesti kralja Kolomana*, koja je preko njega spajala Čazmu s Mikleuškom i dalje prema Savi, ne čudi da je taj povoljan prometni, strateški i lako branjiv položaj bio prepoznat najkasnije tijekom prve polovice XIII. st., kada je na njegovu mjestu sagrađena prva utvrda. Konfiguracija tla na kojemu je podignut

⁸¹ Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 69.

⁸² Smičiklas, Tadija (1910.), *Diplomatički zbornik*, 8, Zagreb, str. 351; ISTI (1913), *ibid.*, 11, str. 528. – 529.; Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 326.

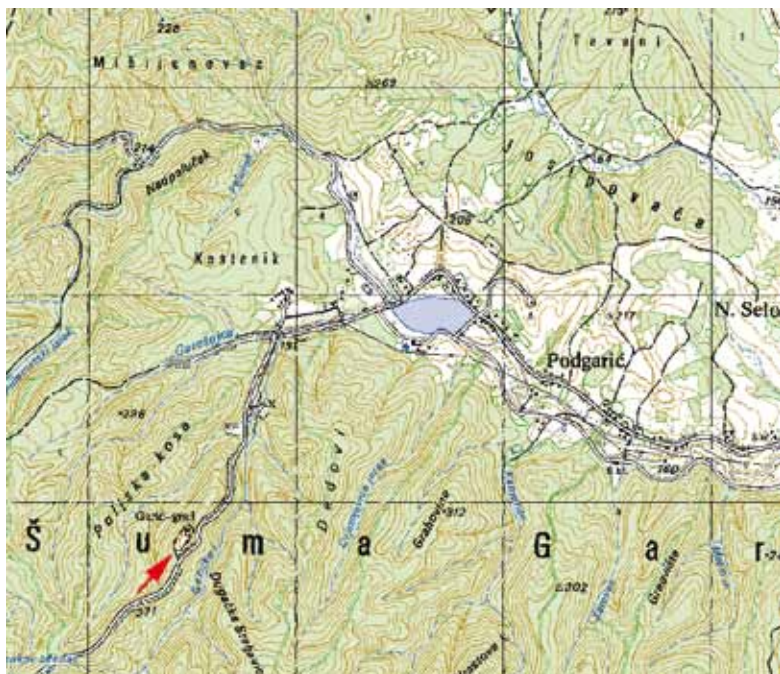
⁸³ Smičiklas, Tadija (1907.), *Diplomatički zbornici*, 5.

⁸⁴ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 234. – 235.; Pavičić, Stjepan (1968.), *Moslavina i okolina*, str. 81. – 82.; Adamček, Josip (1980.), *Agrarni odnosi*, str. 173.

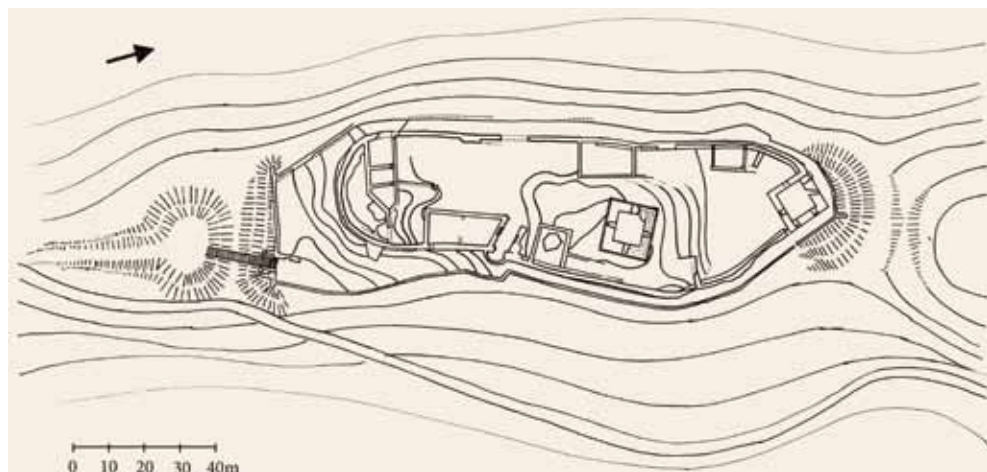
⁸⁵ Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 120. – 121.

⁸⁶ Kruhek, Milan (2002.), *Srednjovjekovni utvrđeni*, str. 121.

uvjetovao je njegov vrlo dugačak, uzak i ovalan tlocrtni oblik te podjelu na dva djela: središnju i vanjsku utvrdu (slika 9.).

Slika 8. Plemićki grad Garić, smještaj (isječak topografske karte 1 : 25 000, list: Berek)

Slika 9. Plemićki grad Garić, situacija, skica (crtao: Krešimir Regan, 2010.)

4.1. Središnja utvrda

Najbolje očuvana cjelina Garića jest središnja utvrda ili gradska jezgra, čiji su zidovi mjestimice sačuvani do izvorne visine. Sagrađena je u obliku nepravilna trokuta, vrhom okrenutim prema sjeveru i blagoj padini od koje je odvojen zidinama vanjske utvrde i dubokom obrambenom grabom.⁸⁷ Sastoji se od prostrana dugačka i uska dvorišta, triju ulaza, branič-kule, samostojeće središnje kule ili palasa, niza manjih i većih građevina naslonjenih s unutarnje strane na obrambene zidove te cisterne.

Ulazi

U središnju utvrdnu ulazilo se kroz najmanje tri ulaza, koja se nalaze u istočnome obrambenom zidu i pripadaju skupini jednostavnih otvora u zidinama.⁸⁸ Najveći među njima jest središnji ulaz, podignut gotovo posred utvrde, koji je s unutarnje strane flankiran s po dva zida, dok je s vanjske strane bio zatvoren tankim polukružnim zidom.⁸⁹ Premda se na temelju današnjega stanja ne može zaključiti ništa o njegovu izvornu izgledu, ono što je sigurno jest da je kasnije bio interpoliran u istočnu građevinu⁹⁰ te da je pristup njima mogla braniti manja predutvrda podignuta tijekom XVI. st.⁹¹ Drugi ulaz nalazio se u istočnome obrambenom zidu, a povezivao je istočnu građevinu s vanjskim dvorištem. Za razliku od prethodnog ulaza, od njega se sačuvala uska i niska niša segmentnog nadvoja te iznad nje manja niša također segmentnog nadvoja nejasne namjene.⁹² Treći ulaz u utvrdnu jedini je

⁸⁷ Središnja utvrda pruža se od sjevera prema jugu u dužinu od približno 120 m, dok joj najveća širina iznosi na južnome kraju oko 40 m. Maroević, Ivo (1971.), *Zaštitni radovi*, str. 33.

⁸⁸ Horvat, Zorislav (1998.), *Ulazi u burgove 12. – 15. stoljeća*, *Prostor*, VI(1-2), str. 47.

⁸⁹ Dimenzije sjevernog zida vrata: dužina 9 m, širina 1,22 m; Dimenzije južnog zida vrata: dužina 7,60 m, širina 1,25 m. Širina prolaza između zidova: od 3,5 m do 4 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 8. – 9.

⁹⁰ Južni zid središnjeg ulaza istovremeno je bočni zid velike istočne građevine.

⁹¹ Takve situacije nalazimo kod Dverca, srednjovjekovnih gradskih vrata zagrebačkog Gradeca iz XIII. st., ispred kojih je najkasnije u XVI. st. sagrađen obrambeni zid kvadratnog tlocrta i zaobljenih uglova te kod donjih gradskih vrata Staroga grada u Krapini, koji je po svoj prilici sagradila obitelj Keglević u prvoj polovici XVI. st. Dobronić, Lelja (1992.), *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb, str. 19. – 30.; Tomičić, Željko (1999.), *Arheološki zemljovid Krapine i okolice*. U: *Panonski periplus*, Zagreb, str. 63. – 88.; Regan, Krešimir (2003.), *Srednjovjekovni gradovi, utvrde i kašteli sjeverozapadnog Hrvatskog zagorja*, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, XXXVI (3), str. 92.; Dverce (2006.), *Zagrebački lekiskon*, 1. Zagreb, str. 193. – 194.; Tkalčec, Tatjana (2009.), *Arheološka istraživanja na Starom gradu u Krapini 2008. g.*, *Annales Instituti Archaeologici*, V (1), str. 95. – 100.

⁹² Dimenzije niše vrata: visina 1,55 m, širina 1,30 m. Dimenzije niše otvora iznad vrata: visina 0,75, širina 1,30 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

u cijelosti očuvan, a leži tik do sjeverne kule. Riječ je o lučno oblikovanim i uskim vratima koja su povezivala vanjsko s unutarnjim dvorištem kraj sjeverne kule.⁹³ S obzirom na konfiguraciju terena i skučenost prostora ispred svih vrata, na temelju analogija možemo pretpostaviti da im se nije pristupalo pokretnim mostovima, već preko podesta koji su ležali na drvenim konstrukcijama.⁹⁴ (slika 10.).

Slika 10. Ulaz u središnju utvrdu kraj sjeverne branič-kule (lijevo) i ulaz u središnju utvrdu kraj istočne građevine (desno) (Krešimir Regan, 2010.)

Obrambeni zidovi

Premda su obrambene kule zbog svoje robusnosti gotovo u pravilu najdojmljivije građevine ruševina većine plemićkih gradova, na Gariću taj status one ravnopravno dijele s obrambenim zidovima, mjestimice sačuvanim gotovo do izvorne visine. No,

⁹³ Dimenzije vrata: visina 2,10 m, širina 1,30 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 7.

⁹⁴ Povišene ulaze nalazimo kod plemićkog grada Pake, Vrbovca kraj Huma na Sutli ili zagrebačkog Gradeca (ulaz na istočnome obrambenom zidu kraj Popova tornja). Horvat, Zorislav (1998.), *Ulazi u burgove*, str. 48.; Šimek, Marina (2007.), *Utvrdna Paka, Hrvatski arheološki godišnjak*, IV (4), str. 161. – 163.; Horvat, Zorislav i Tkalčec, Tatjana (2010.), *Arhitektura i arhitektonska plastika burga Vrbovca kraj Huma na Sutli, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, XXVI (1), str. 181. – 218.

ono što odmah upada u oči jesu velike razlike u stilu gradnje od zidina do zidina te arhitektonski detalji koji su sačuvani.⁹⁵ (slika 11.).

Slika 11. Primjeri faktura zidina Garića – gornji red slijeva nadesno: vanjsko pročelje južnog obrambenog zida središnje utvrde; unutarnje pročelje istočnog obrambenog zida središnje utvrde kraj sjeverne branič-kule; južno pročelje središnje kule/palasa; donji red slijeva nadesno: jugozapadno pročelje sjeverne branič-kule; vanjsko pročelje istočnoga obrambenog zida središnje utvrde; zapadno pročelje ulazne kule vanjske utvrde (Krešimir Regan, 2010.)

⁹⁵ „Pripadnost stilu u arhitekturi pripadnost je nekim zakonitostima i običajima u materijalu, projektiranju, oblikovanju i gradnji tijekom određenih odsječaka vremena.“ Horvat, Zorislav (2010.), *Stilska stratigrafija burgova 13. – 15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, Prostor, XVIII (1)*, str. 44.

Slika 12. Skošeno podnožje vanjskog pročelja južnog obrambenog zida gledano sa zapada (Krešimir Regan, 2010.).

Na prvome mjestu to se odnosi na vanjsko lice južnog obrambenog zida, koje je potpuno različito od fature svih drugih sačuvanih zidina. S obzirom na to da je građen od nepravilna lomljenka približno jednakih veličina, s izravnatim slojevima na svakih nekoliko redova, postanak ovog obrambenog zida možemo datirati u drugu polovicu XIII. st.⁹⁶ Osim po fakturi, južni obrambeni zid karakterizira još i skošenje vanjskog pročelja u donjem dijelu, koje odstupa od okomice oko 20°, a proteže se po čitavoj dužini južnog obrambenog zida i njegova spoja sa zapadnim zidom. Premda tipološki srodne primjere nalazimo na utverdama sagrađenima u prvoj polovici XIII. st.,⁹⁷ tako ranoj dataciji južnog poteza zidina ne odgovara njegova debljina od približno 2 m, s obzirom na to da se zidine te debljine podižu tek nakon provale Tatara 1242. godine, ni, kao što smo to maloprije napomenuli, način izvedbe lica zida.⁹⁸ (slika 12.).

⁹⁶ Južni obrambeni zid unutarnje utvrde sagrađen je od lomljenka jednolične prosječne veličine s izravnatim slojevima na svakih pola metra. Horvat, Zorsilav (1986.), O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 12, str. 180. – 181.; ISTI (1989.), *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb, str. 45

⁹⁷ Vrbovec kraj Huma na Sutli, Kamengrad kraj Koprivnice, Korod kraj Osijeka. Demo, Željko (1984.), *Castrum Keukaproncha/Kuwar – počeci istraživanja*, *Podravski zbornik*, 84, str. 321. – 360.; Tkalčec, Tajana i Škiljan, Ivana (2010.), *Vrijeme utorda: Plemički grad Vrbovec na Sutli* (katalog izložbe).

⁹⁸ Horvat, Zorislav (1996.), *Zidine i braništa na utverdama kontinentalne Hrvatske 12–15. st.*, *Prostor*, IV (2), str. 193. – 194.; ISTI, (2010.), *Stilska stratigrafija*, str. 49.

Po načinu izvedbe pročelja te visini i debljini razlikuju se donji dijelovi zapadnoga i istočnoga obrambenog zida od gornjih dijelova. Građeni su od malo priklesanog pločastog kamena, uglavnom pravokutnih formata i manjih dimenzija, slaganog u relativno pravilne redove. Premda takvu fakturu zida nalazimo na građevinama od druge polovice XIII. st. pa sve do XVI. st.,⁹⁹ takav način oblikovanja pročelja ipak pripada razdoblju rane gotike kraja XIII. i početka XIV. st.¹⁰⁰

Za razliku od njih, gornji dijelovi zapadnog i istočnog obrambenog zida građeni su od lomljenka različitih veličina te su ravnati slojevima od crnog pločastog škriljevca.¹⁰¹ Takve kasnogotičke fature zida nalazimo na brojnim obrambenim građevinama podizanima ili obnavljanima tijekom posljednje četvrtine XV. st., kada se pod sve jačim pritiskom Osmanlija na hrvatske zemlje velikom brzinom grade nove ili obnavljaju starije obrambene građevine.¹⁰² Potpuno su jednake građe i dva dugačka i uska potpornjaka koja podupiru zapadni obrambeni zid s unutarnje strane, potom polukružno ojačanje s unutarnje strane južnog obrambenog zida te zidovi svih unutarnjih građevina naslonjenih na obrambene zidove.¹⁰³

Sjeverna branič-kula

Sjeverna branič-kula nalazi se u samom vrhu središnje utvrde, na spoju zapadnoga i istočnoga obrambenog zida, koje povezuje u jednu obrambenu cjelinu. Sagrađena je nad prokopom grebena, okrenuta je šiljem u smjeru očekivanog napada. Premda je riječ o masivno zidanoj kuli gotovo kvadratnoga tlocrta, sačuvanoj do iznad visine poda drugog kata, zbog velike debljine sjevernoga zida u donjem dijelu kule prizemna prostorija ima pravokutni tlocrt, za razliku od gornjih prostorija

⁹⁹ Medvedgrad iznad Zagreba (XIII. st.), vanjski zidine Susedgrada u Zagrebu (XVI. st.), Kamengrad kraj Požege (XVI. st.).

¹⁰⁰ Takvoj dataciji ide u prilog i debljina zidova, koja varira od 1,90 do 2,15 m, dok im prosječna visina s dvorišne strane iznosi tek 1,10 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 8. – 10. Horvat, Zorislav (1986.), *O izgledu*, str. 185. – 186.; ISTI (1989.), *Strukture...* str. 45. – 46.

¹⁰¹ Gornji dijelovi obrambenih zidova su na zapadnoj strani prosječno široki 1,15 m, dok na istočnoj strani njihova širina varira od 1,20 m do 1,40 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 8. – 10.

¹⁰² Osim što zidine takvih utvrda karakterizira prilično neugledna izvedba pročelja, oni su znatno tanji u odnosu na starije zidove te lošije zidani. Vidi zidine Klinac-grada, Krstinje, Dubovca iznad Karlovca, Novigrada na Dobri, vanjski obrambeni pojas Susedgrada, vanjski obrambeni pojas Medvedgrada, Konjščine Horvat, Zorislav (1986.), *O izgledu*, str. 184.; ISTI (1989.), *Strukture...*, str. 46.

¹⁰³ Izuzev sjeverne branič-kule i središnje kule ili palasa.

koje su kvadratnog tlocrta.¹⁰⁴ Zidana je nevelikim pločastim kamenom slaganim u razmjerno pravilne slojeve, dok su joj uglovi ojačani glatkim klesancima. Izuzetak je tek istočni ugao, koji je bez ugaonih klesanaca jer je u njega interpoliran gornji dio istočnoga obrambenog zida. Pročelja kule bila su, kao i kod središnje, ožbukana tankim slojem žbuke. Dok je prizemlje kule zidano masivno, s po jednim prozorskim otvorom posred sjeverozapadnog i jugoistočnog pročelja,¹⁰⁵ prvi kat kule bio je otvoren s nekoliko njih. Njegovo sjeveroistočno pročelje otvoreno je s dva manja prozorska otvora, jugozapadno pročelje s po jednim postavljenim posred pročelja, dok je sjeverozapadno pročelje otvoreno s po dva otvora. Bliže sjevernome uglu kule nalazi se strijelnica, a zapadnome uglu niša iz koje se pristupalo u zahod. Sam zahod nalazio se u konzolnoj kućici na pročelju, od koje su se sačuvale tek dvije oštećene konzole. Ulaz u kulu također se nalazio na prvome katu, u sredini jugoistočnoga pročelja. Barem u zadnjoj fazi života na Gariću pristupalo mu se drvenom galerijom, koja se protezala duž jugoistočnog i jugozapadnog pročelja kule i povezivala ju je s obrambenim hodnicima zapadnog i istočnog zida.¹⁰⁶ Mada je kula imala još jedan kat, danas se na temelju postojećih ostataka ne mogu donijeti zaključci ni o izgledu te posljednje etaže ni o izgledu krovništva.¹⁰⁷ Sudeći po stilskim značajkama te činjenici da leži na donjim dijelovima zapadnog i istočnoga zida s kojima ne dijeli stilske

¹⁰⁴ Dimenzije sjeverne branič-kule približno su 12 x 12 m. Maroević, Ivo (1971.), *Zaštitni radovi*, str. 33.

¹⁰⁵ Na sjeverozapadnome pročelju sačuvana je u prizemlju prozorska klinasta niša sa segmentnim nadvojem, koja se od unutarnjeg prema vanjskome pročelju postupno sužava i perforira vanjsko pročelje kule uskim i visokim polukružnim otvorom. Na osnovu njegova oblika možemo pretpostaviti da je taj otvor mogao biti zatvoren kamenim okvirom sa sva četiri skošena ruba, kao što je to slučaj kod prozora branič kule plemićkog gada Samobora. Od nekadašnjega otvora na jugoistočnome pročelju sjeverne branič-kule sačuvala se tek velika rupa kroz koju se danas ulazi u unutrašnjost kule. Horvat, Zorislav (1997.), *Prozori na burgovima*, str. 45. – 46.

¹⁰⁶ Gotovo isto rješenje imao je plemićki grada Brinje, čije je prostorije povezivala konzolna galerija oko unutarnjeg dvorišta. Slično rješenje imao je Stari grad Celjskih, gdje se branič-kuli pristupalo drvenom galerijom s obrambenog zida. Horvat, Zorislav (2009.), *Stambeni prostori u burgovima 13. – 15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Prostor*, XVII (1), str. 36.

¹⁰⁷ Na prostoru zapadnog dijela savsko-dravskog međurječja sačuvano je tek nekoliko krovništva, sagrađenih potkraj srednjega vijeka (palas Žitnica u Ozlju, Veliki Tabor), nekoliko ih je obnovljeno (branič-kula Ozlja, Dubovac, Novigrad na Dobri, Drežnik), dok je izgled krova branič-kule plemićkoga grada Samobora sačuvan na crtežu iz XVIII. st. Na temelju tih primjera, kao i analogija prema plemićkim gradovima Slovenije, branič-kule i druge kule, palasi i gospodarski objekti bili su uvijek pokriveni šatorastim ili četverostrešnim krovom, koji su mogli biti izvedeni s malim, kratkim sljemenom. Horvat, Zorislav (2005.), *Primjena drva u gradnji burgova od 13. do 15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Prostor*, XIII (1), str. 13. – 14., sl. 6.

karakteristike, vrijeme njezine gradnje možemo smjestiti na kraj XIV. ili početak XIV. st.¹⁰⁸ (slika 13.).

Slika 13. Sjeverna branič-kula gledana s juga (Krešimir Regan, 2010.)

Središnja kula ili palas

Središnja kula ili palas jedina je samostojeća građevina čitavoga kompleksa, a leži u sjevernome dijelu središnje utvrde, na njezinoj najvišoj točki. Riječ je o masivno zidanoj trokatnoj građevini pravokutna tlocrta sačuvanoj u visini od oko 18 m¹⁰⁹ (slika 14.).

¹⁰⁸ O integriranosti sjeverne branič-kule i donjih dijelova istočnoga zida ponajbolje nam svjedoči ostaci toga bedema, koji strše iz jugoistočnoga pročelja kule, a koji su nastali nakon uklanjanja dijela bedema prilikom probijanja novih vrata iz unutarnjeg u vanjsko dvorište.

¹⁰⁹ Dimenzije središnje kule su oko 13 x 12 m. Maroević, Ivo (1971.), *Zaštitni radovi*, str. 33.

Slika 14. Središnja kula/palas gledana s jugozapada (Krešimir Regan, 2010.)

Zidana je od priklesana kamena lomljenka sлагanog u pravilne slojeve, dok su joj uglovi oblikovani od glatkih klesanaca izuzev pri bazi kule, koja je blago skošena i pri temeljima nešto šira od ostatka kule. S obzirom na to da su joj zidovi velike debljine,¹¹⁰ komunikacija među etažama riješena je nadsvođenim stubištem u debljini zida. Pročelja kule bila su ožbukana tankim slojem žbuke te otvorena velikim prozorima s kamenim šprljcima (tzv. češki prozori) i manjim prozorima, koji su osvijetljavali prizemlje kule te stubište.¹¹¹ Od ostalih detalja na kuli sačuvale su se na drugome katu sjevernoga pročelja konzole koje su nosile zahodsku kućicu, te velika zidna niša. Budući da prolazi cijelom debljinom istočnoga zida, pretpostavlja se da pripada ostatcima kapele.¹¹² Premda se njezino svetište nije sačuvalo, na

¹¹⁰ Od 2,40 m do 2,50 m. Maroević, Ivo (1971.), *Zaštitni radovi*, str. 33.

¹¹¹ Prozori donjih etaža bili su osigurani rešetkama. Horvat, Zorislav (2009.), *Stambeni prostori*, str. 38.

¹¹² Niša je dugačka 2,40, a široka 1,60 m. Horvat, Zorislav (1999.), *Kapele u burgovima 13.15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Prostor*, VII (2), str. 192.

osnovi analogije možemo pretpostaviti da je mogla završavati konzolno istaknutom apsidom¹¹³ (slika 15.).

Slika 15. Stubište središnje kule/palasa (Nenad Milčić, 2009.)

Ulaz u kulu nalazio se na zapadnome pročelju, na oko 4 m visine iznad današnje razine tla, tako da mu se pristupalo drvenim stepeništem. Prizemlje i drugi kat bili su grijani kaminom, a prvi kat kaljevom peći kasnogotičkih stilskih karakteristika XV. stoljeća.¹¹⁴ Sva tri uređaja za grijanje nalazila su se u sjeverozapadnome uglu

¹¹³ Sličnu situaciju nalazimo na plemićkome gradu Ormožu u Sloveniji, gdje je na branič-kuli sačuvano konzolno istaknuta apside kapele, kao i na plemićkim gradovima Cesargradu i Velikoj, gdje se dio prostora kapele također nalazio ugrađen u deblinu obrambenoga zida. Horvat, Zorislav (1999.), *Kapele na burgovima*, str. 190. – 191. i 194. ISTI (2009.), *Stambeni prostori*, str. 37. – 38.

¹¹⁴ Ostaci kaljeve peći ukrašeni su vrlo dekorativnim i prošaranim bogatim stiliziranim crtežima izuzetne ljepote. Glazirani su zelenom i žutosmeđom bojom, a ukrašeni heraldičkim motivima ribe, grifona, krilatog zmaja, čudnovate ribe te vegetacijskim i geometrijskim ukrasima. Svojim stilskim karakteristikama najviše odgovaraju pećima koje je kralj Žigmund Luksemburgovac dao izraditi za svoje rezidencije u Budimu i Višegradu. Horvat, Zorislav (1994.), *Grijanje u srednjovjekovnim*, str. 229.; Feld, Istvan (2010.), *Zur Frage der Beheizung auf mittelalterlichen Burgen*, http://www.castrumbene.hu/files/feld_kozepkorivarak.pdf, str. 104., sl. 8.

kule, a bila su povezana istim dimnjakom. Na temelju stilskih karakteristika pročelja, kamene plastike te ostataka kaljeve peći, gradnja ove kule ili palasa također se datira u vrijeme potkraj XIV. i početkom XV. st.¹¹⁵

Južna građevina

Slika 16. Masivni potpornjak od opeke naslonjen na vanjsko pročelje zapadnog obrambenog zida središnje utvrde (Krešimir Regan, 2010.)

Južna građevina tehnički je naziv za veliki trosobni objekt izduženog peterokutnog tlocrta, smještenog u južnom dijelu unutarnje utvrde, koji se užom stranicom okomito naslanja na unutarnje lice zapadnog obrambenog zida, dok je vrhom okrenut u smjeru istoka.¹¹⁶ Unutrašnjost građevine podijeljena je na jednu veliku i dvije manje prostorije, povezane vratima, koje je grijala velika kaljeva peć, od koje je pronađeno čak 50 potpuno sačuvanih pećnjaka.¹¹⁷ Sudeći prema Lazinevoj slici Garića, ta građevina imala je još jednu etažu, a bila je pokrivena šatorastim krovom. U produžetku istočnoga pregradnoga zida naslanja se na vanjsko lice sjevernoga pročelja oko 10 m dugačak zid, mjestimice sačuvan u visini 2 m, koji teče usporedno s južnom strane velike istočne građevine te zajedno s njome omeđuje pristup južnome dijelu središnje utvrde.

Sama po sebi ova građevina ne bi pobuđivala neki osobiti interes da s jednim manjim zidom, koji se pod pravim kutom naslanja na nju sa zapadne strane i povezuje ju s unutarnjim licem istočnog obrambenog zida, ne zatvara oveći polukružni prostor u cijelosti ispunjen velikom količinom zemlje te uzdignut nekoliko metara

¹¹⁵ Horvat, Zorislav (2009.), *Stambeni prostori*, str. 37. – 38.

¹¹⁶ Dimenzije južne građevine: dužina 19 m, širina 6,20 m, sačuvana visina 3,20 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

¹¹⁷ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

iznad razine unutarnjeg dvorišta. S obzirom na to da takav veliki nanos u ovome dijelu utvrde nije mogao nastati urušavanjem zidova koji ga okružuju, ne preostaje nam ništa drugo već da zaključimo kako je ovaj prostor bio namjerno ispunjen zemljom te pretvoren u artiljerijsku baterijsku kulu, dovoljno široku za smještaj vatrenog oružja i dovoljnu čvrstu da izdrži topovske udare u slučaju navale na utvrdu.¹¹⁸ S obzirom na to da se gradnja ovakvih obrambenih građevina na hrvatskome i bosanskome prostoru poklapa s prodorima Osmanlija, tu dogradnju Garića možemo datirati u široku rasponu između 1463. godine (pad Bosanskoga Kraljevstva) i 1544. godine (pad Garića)¹¹⁹ (slika 16.).

¹¹⁸ U prilog toj tezi govori nam, s jedne strane, ojačanje južnoga zida s unutarnje strane, a s druge strane masivni potpornjak od opeke naslonjen na vanjsko pročelje zapadnog kraja južnog obrambenog zida na zapadni kraj sa zapadne strane naslanja i smanjuje pritisak nasipane zemlje. Čini se da bi i ostatci zida, postavljenog na spoju južnog i istočnog obrambenog zida središnje utvrde mogao pripadati potpornjaku budući da je oblikom i položajem gotovo identičan onome na zapadnome kraju južnoga zida. S obzirom na sve rečeno, postavlja se pitanje kada je ta artiljerijska baterijska kula mogla biti izgrađena? I u ovome slučaju oslonit ćemo se na tipološki srodne primjere na širokom prostoru Slavonije, Hrvatskog zagorja te Bosne. Naime, kod svih njih potvrđeno je nasipavanje dijela dvorišta i ojačavanje zidova u razdoblju od druge polovice XV. stoljeće nadalje, a može se povezati s procesom prilagodbe starih srednjovjekovnih utvrda novom ratovanju vatrenim oružjem, odnosno procesom njihova pretvaranja u artiljerijske tvrđave uslijed jačanja vatrenog navalnog oružja (opsadni topovi). Mazalić, Đoko (1952.), Stari grad Jajce, str. 59. – 100.; Bojanovski, Ivo (1972.), Sokol na Plivi, *Naše starine*, br. XIII, str. 41. – 69.; Bojanovski, Ivo (1973.), Ključ na Sani – srednjovjekovni grad, *Arheološki pregled*, br. 15, 100. – 105.; Bojanskovski, Ivo (1974.), Krupa na Uni, Krupa – srednjovjekovno i tursko utvrđenje, *Arheološki pregled*, br. 16, str. 129. – 132.; Bojanovski, Ivo (1977.), Bočac, Dabrac, Mrkonjić-Grad – srednjovjekovno i tursko utvrđenje, *Arheološki pregled*, br. 19, str. 111. – 114.; Bojanovski, Ivo (1981.), Dobor u Usori, str. 11. – 37.; ISTI (1989.), Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u artiljerijsku tvrđavu, *Naše starine*, br. 18-19, str. 109. – 118.; Bojčić, Zvonko (2004.), Opis nalaza arhitektura i faza izgradnje Ružice-grada. U: Srednjovjekovni grad Ružica, Osijek; Tomičić, Željko i dr. (2008.), Ilok – Dvor knezova Iločkih, crkva Sv. Petra apostola, kula 8 i bedemi – rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja 2007., *Ann. Inst. Archaeol.*, IV (1), str. 12. – 13.; Horvat, Zorislav (2010.), Stilska stratigrafija, str. 55. – 56.

¹¹⁹ Nadamo se da će prilikom narednih arheoloških istraživanja ova mogućnost biti uzeta u obzir te da će se istraživanju ovoga dijela središnje utvrde Garića pristupiti oprezno, da se ne bi ponovio slučaj krajiškog čardaka na Petrovoj Gori, sagrađenog na ostacima pavlinskoga samostana, čiji je obrambeni jarak prilikom istraživanja lokaliteta bio nasut iskopanim nanosima zemlje i šute te tako nepotrebno devastiran. O izgledu nekadašnjeg čardaka vidi: Kruhek, Milan (1995.), *Karlovac, utvrde, granice i ljudi*, Karlovac, str. 106. – 109.

Istočna građevina

Istočna građevina tehnički je naziv za dugački i uski objekt nepravilna trapezasta tlocrta 7,60 x 16, 5 x 7,50 x 19 m, koji se punom dužinom naslanja na unutarnje lice istočnog obrambenog zida, a sjevernom i užom na središnji ulaz.¹²⁰ Danas se od nje najbolje sačuvao podrum, potom sjeverni zid do iznad visine poda prvog kata, otvoren s po jednom polukružnom prozorskom nišom u visini podrumске i po svoj prilici prizemne etaže, te naposljetku istočni (istovremeno i obrambeni) zid. Sudeći prema ostacima dvije prozorske niše na istočnome zidu, ova građevina bila je također jednokatna. S obzirom na to, možemo pretpostaviti da se u visini toga kata ova građevina mogla protezati preko središnjega ulaza, koji bi u tome slučaju bio u cijelosti interpoliran u nju. Vrijedi još istaknuti tragove dvaju zidova, koji se pod pravim kutom naslanjaju na unutarnje lice zapadnoga i istočnoga zida. Nažalost, zbog skromne sačuvanosti danas ne znamo pripadaju li oni pregradnome zidu ili bazama luka, koji je mogao premošćivati podrumsku etažu i nositi drvenu stropnu konstrukciju¹²¹ (slika 17.).

Slika 17. Istočna građevina gledana s juga (Krešimir Regan, 2010)

¹²⁰ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

¹²¹ Takve pregradne lukove imamo sačuvane u Medvedgradu i Korođu. Balić, Milan (1974.), *Konzervatorsko zaštitni radovi na srednjovjekovnom gradu Kolođvaru, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXII (1-2)*, str. 48. – 50.

Ostale građevine

U središnjoj utvrđi nalazilo se još nekoliko građevina naslonjenih na unutarnja lica obrambenih zidova. Tako se na zapadnoj strani, na potezu između središnje i sjeverne kule, nalaze ostatci najmanje dviju građevina naslonjenih s unutarnje lice obrambenog zida, između kojih se naslućuje postojanje još jedne građevine.¹²² Obje vidljive građevine sačuvane su tek u visini temelja, a imale su, po svojoj prilici, gospodarsku namjenu s obzirom na to da je u južnoj građevini, popločenoj ciglama, bio uz južni zid pronađen mlinski kamen.¹²³ Nekako u istoj ravnini s tim građevinama, ali na suprotnoj, istočnoj strani nalaze se također skromni ostatci najmanje dviju građevina položenih sjeverno i južno od središnje kule. Dok se od južne sačuvao tek jedan zid, koji na udaljenosti od približno 3 m teče usporedno s istočnim obrambenim zidom, od sjeverne se građevine očuvao u visini temelja njezin sjeverni ugao. Nažalost, na temelju postojećih ostataka ne može se utvrditi je li postojala čvrsta veza između ove dvije građevine kao ni njihova namjena. Možemo samo pretpostaviti da su to bile niže građevine pokrivena jednostrešnim krovovima, nižim od stražarske staze.¹²⁴ Od ostalih objekata sačuvala se još pozicija ogradnim zidom opasane cisterne između središnjega ulaza i građevine naslonjene na istočni obrambeni zid.¹²⁵

4.2. Vanjska utvrda

Za razliku od središnje, vanjska utvrda znatno je slabije sačuvana. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima, danas znamo da su njezini zidovi u cijelosti opasavali središnju utvrdu također u obliku nepravilna trokuta, vrhom okrenutim prema sjeveru, a užom stranom prema jugu.¹²⁶ Dok su zidovi na zapadnoj, sjeverozapadnoj, sjeveroistočnoj i istočnoj strani podignuti u neposrednoj blizini središnje utvrde,

¹²² Dimenzije južne građevine: dužina sjevernog zida 7,55 m, dužina zapadnog zida 14 m, dužina južnoga zida 8,80 m i dužina istočnog zida 14 m. Širina sjevernog, južnog i istočnog zida iznosi 0,50 m, a zapadnoga zida, koji je ujedno obrambeni zid, 1 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

¹²³ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 8.

¹²⁴ Horvat, Zorislav (2005.), *Primjena drva u gradnji burgova od 13. do 15. stoljeća u kontinentalnom dijelu Hrvatske*, *Prostor*, XIII (1), str.12. – 13.

¹²⁵ Dimenzije zidova oko cisterne: dužina sjevernog zida 10 m, dužina zapadnog zida 6,70 m, dužina južnog zida 10 m, dužina istočnog zida 8 m. Širina sjevernog, istočnog i južnog zida iznosi 0,60 m, a istočnoga zida, koji je ujedno obrambeni zid, 1,20 m. Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 8.

¹²⁶ Vanjska utvrda pruža se od sjevera prema jugu u dužinu od oko 144 m, dok joj najveća širina iznosi približno 51 m. Maroević, Ivo (1971.), *Zaštitni radovi*, str. 33.

južni je zid sagrađen na nešto većoj udaljenosti, zbog čega se na toj strani vanjske utvrde oblikovalo manje dvorište, dovoljno veliko za smještaj gospodarskih, vjerojatno drvenih građevina (npr. štala). Obrambeni zid vanjske utvrde znatno je tanji od zidova središnje utvrde, tako da njegova prosječna širina iznosi približno 0,70 m, izuzev na južnoj strani, gdje je zbog mogućnosti izravne neprijateljske navale, sagrađen nešto deblji, širine oko 1 m.¹²⁷ Iz istog je razloga ispred njega iskopan duboki obrambeni jarak preko kojega je vodio pokretni most. Zidovi vanjske utvrde građeni su na južnoj strani od priklesanog kamena različite veličine složenog u relativno pravilne redove, dok su na ostalim stranama bili podignuti od kamena lomljenka također sлагanog u relativno pravilne redove. Osim fature zida, zanimljivo nam je pojačanje donjeg djela zapadnoga zida u vidu jednoga nižeg zida, dograđenog s njegove unutarnje strane, te ostatci dvaju topovskih otvora na južnome zidu, okrenuti u smjeru prilaza utvrdi.¹²⁸

Najbolje sačuvan dio vanjske utvrde jest ulazna kula, položena u njezinu jugoistočnom uglu. Riječ je o jednokatnoj građevini pravokutnog tlocrta, poduprtoj s istočne strane jednim, a s južne strane dvama snažnim potpornjacima.¹²⁹ Između južnih potpornjaka nalazio se glavni ulaz u Garić, od kojega se u cijelosti sačuvao polukružni kameni okvir te niša segmentnog nadvoja. Od ostalih detalja zanimljiva su i kosa pojačanja donjih dijelova južnih potpornjaka te postojanje velike niše segmentnog nadvoja nad ulazom, koja je jedini sačuvani dio obrambenog erkera (doksat) iznad ulaza.¹³⁰ Svojim oblikom ti detalji pripadaju renesansnom načinu gradnje kraja XV. i početka XVI. stoljeća. Ono što je nepoznato jest izgled sjevernoga pročelja kule. S obzirom na to da nisu sačuvani nikakvi ostatci koji bi sugerirali postojanje kamena zida, možemo pretpostaviti da je na toj strani kula bila otvorena, a njezina gornja etaža eventualno zatvorena drvenim zidom (slika 18.).

¹²⁷ Tijekom XV. st. smanjuje se debljina zidina zbog brzine i smanjenja troškova izvedbe te novih i djelotvornijih načina aktivne obrane samostrelima i puškama. No smanjenje debljine zidova zahtijevalo je posebnu drvenu konstrukciju za stražarsku stazu. Horvat, Zorislav (1996.), *Zidine i braništa*, str. 197.

¹²⁸ Od topovskih otvora djelom su se sačuvale tek široke i plitke niše segmentnog nadvoja.

¹²⁹ Jedan snažan potpornjak nalazi se i na spoju južnog i zapadnog obrambenog zida vanjske utvrde.

¹³⁰ Gradnja obrambenih erkera iznad ulaza učestala je praksa na hrvatskim plemićkim gradovima tijekom 15. i 16. stoljeća. Osim na Gariću, ostatke obrambenih erkera nalazimo još na ulaznim kulama Samobora i Malog Kalnika. Miletić, Drago (2001.), *Samoborski stari grad*, str. 77.; Horvat, Zorislav (2004.), *Neki novi pogledi*, str. 23.

Slika 18. Ulazna kula vanjske utvrde gledana s jugoistoka
(Krešimir Regan, 2010.)

Još jedna obrambena građevina nalazila se na sjevernome kraju vanjske utvrde, neposredno ispred sjeverne branič-kule, a od koje se očuvao tek istočni zid. Unatoč tome, na temelju Szabinih skica iz 1907. danas znamo da je on pripadao peterokutnoj građevini okrenutoj šiljem prema sjeveru, te da je mogla biti ispunjena zemljom. Premda bi se na temelju oblika ona mogla nazvati bastionom, Andrej Žmegač takve građevine, zbog malih dimenzija, ipak ne svrstava u tu skupinu obrambenih građevina, već u dvojbene slučajeve.¹³¹ Kako bilo da bilo, ova građevina svojim oblikom, tlocrtom i funkcijom svjedoči da je bila namijenjena borbi vatrenim oružjem

¹³¹ Slične građevine nalazimo još i na zapadnoj strani plemićkoga grada Zrina, Brinja, Cetina, Ozalj, Ilok itd. Horvat, Zorislav (1974.), *Utvrde grada Zrina Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, (3-4), str. 58. – 59.; ISTI (1997.), *Stari Zrin*. U: *Zbornik za povijest i obnovu Hrvatskog Pounja*, br. 2. Hrvatska Kostajnica, str. 78. – 79.; Žmegač, Andrej (2000.), *Bationi*, str. 76. – 79.; Horvat, Zorislav (2007.), *Kašteli knezova Zrinskih krajem 15. – početkom 16. stoljeća u Pounju*. U: *Zbornik radova Znanstvenog skupa „Povijest obitelji Zrinski“, u povodu 340. obljetnice smrti Nikole Zrinskog*, Zagreb, str. 94. – 96.

te da je mogla biti sagrađena potkraj života na Gariću, u vrijeme osmanlijskih prodora u savsko-dravsko međurječje tijekom 1520-ih i 1530-ih godina.¹³²

Premda se nalaze izvan obrambenih zidova Garića, obrambenom kompleksu vanjske utvrde pripadaju dugačka prilazna zemljana rampa – pasarela, na čijem se kraju nalazi manji polukružni plato ravnom stranicom okrenut prema utvrdi, spojen s njome dugačkim drvenim mostom podignutim preko duboke obrambene grabe. S obzirom na svoj položaj i tlocrt, nema sumnje da je taj plato jedini ostatak predutvrde (barbakana) koja je bila opasana polukružnim palisadnim zidom (slika 19.).

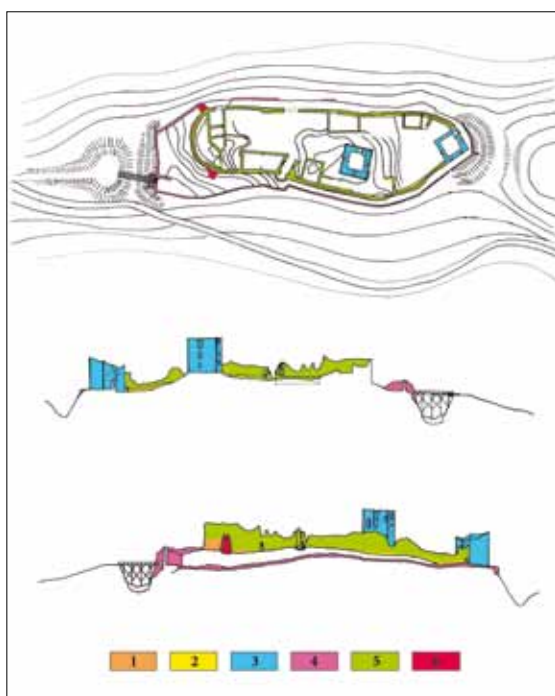
Slika 19. Prilazna rampa gledana sa sjevera (Krešimir Regan, 2010.)

5. Zaključna razmatranja

Iako se iz arhitekture plemičkoga grada Garića može zaključiti kako je on tipičan primjer fortifikacijske građevine kasnogotičkog vojnog graditeljstva, o čemu nam nedvojbeno svjedoče snažne kule, dovoljan je samo letimičan pogled na obrambene zidove da se iz njihove različite strukture zaključi kako je taj ogromni kompleks bio izgrađivan nekoliko stoljeća, a da su njegove građevinske faze bile uvjetovane

¹³² Najstariji sačuvani bastioni u zapadnome dijelu savsko-dravskog međurječja nalaze se u Konjščini, a sagrađeni su prije 1545. godine kada se u dokumentima prvi put spominju. Filipec, Krešimir i Horvat, Zorislav (2001.), Novija saznanja o kaštelu Konjščina, *Opuscula arheologica*, 2001., br. 25, str. 169. – 171.; Regan, Krešimir (2001.), Plemička obitelj Konjski. U: *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb, str. 41.

promjenom vojne doktrine, materijalnim mogućnostima njegovih gospodara te geostrateškim značenjem u određenom povijesnom razdoblju. Unatoč tome što su kasnogotičke i ranorenesansne obnove dobrim dijelom poništile rezultate prethodnih obnova, gotovo ni na jednoj hrvatskoj utvrđi pojedine građevinske faze nisu tako jasno vidljive kao što je to slučaj kod garičke utvrde. Zahvaljujući tim sretnim okolnostima, može se na temelju analize pojedinih dijelova toga velikog kompleksa izvršiti djelomična rekonstrukcija povijesnoga razvoja kroz najmanje šest faza. Naime, „svaka arhitektonska forma na gradu ima svoje vremensko i funkcionalno opravdanje“, tako da „datiranja koja bi se zasnivala samo na pokretnim nalazima – novcu, keramici, oružju itd., a koja ne bi uzimala u obzir i arhitektonske forme grada u njegovome razvitku, ne bi bila dovoljna ni pouzdana“¹³³ (slika 20.).

Slika 20. Rast Garića: 1) druga polovica XIII. st.; 2) kraj XIII. ili početak XIV. st.; 3) kraj XIV. ili početak XV. st.; 4) XV. st.; 5) kraj XV. ili početak XVI. st.; 6) prva polovica XVI. st. (Krešimir Regan, 2010.)

¹³³ Bojanovski, Ivo (1989.), *Neki rezultati*, str. 117. Da je Bojanovski i više nego u pravu ponajbolje nam svjedoči činjenica da se Garić kao utvrda prvi put spominje 1256. godine, a da pronađeni ostaci oružja, oruđa i keramike „kronološki spadaju u zadnje stoljeće života na gradu, u razdoblje XV i XVI st.“ Kruhek, Milan (1973.), *Garić-grad*, str. 8.

Kao što je to slučaj kod većine srodnih građevinskih kompleksa, nemamo podataka o utemeljenju plemićkoga grada Garića. No ono što je sigurno jest da je postojao polovicom XIII. st. i da se od nje „očuvao“ tek longitudinalni (izduljeni) položaj. S obzirom na to da tijekom dosadašnjih arheoloških kampanja nisu uz postojeće zidove pronađeni tragovi starijih zidova, možemo pretpostaviti da je kasnija intenzivna gradnja uklonila većinu tragova najstarije razvojne faze ili da je prvotna utvrda bila podignuta od drva i da je zapremala znatno manji prostor od postojeće.¹³⁴ Naime, gradnja plemićkih gradova od drva na području savsko-dravskog međurječja stoljećima je bila uobičajen način gradnje, o čemu svjedoče ostatci brojnih plemićkih gradova.¹³⁵ Neki od njih, kao Blaguša, Gorjan I., Podgarić-Gornja Josipovača (1,2 km sjeverozapadno od Podgarića) ili Šašar (2 km istočno od Podgarića), bili su drvene građe od svog početka do kraja, dok su, primjerice Virovitica, Ilok ili Valpovo bili drveni samo u najranijoj fazi.¹³⁶ Nije nevažna ni činjenica da u okolici Garića drva ima u izobilju i da su najstarije srednjovjekovne utvrde na hrvatskome prostoru malih dimenzija.¹³⁷ S obzirom na brzu razgradnju drva te činjenicu da se stijena na kojoj leži Garić nalazi svugdje plitko ispod površine, teško je vjerovati da će sustavna arheološka istraživanja dati podatke o izgledu i građevinskim značajkama najstarije razvojne faze Garića. Unatoč tome, izuzetna geometrijska pravilnost zapadnoga i sjevernog ruba uzvišenja na kojem leži središnja kula ili palas u dvorištu središnje utvrde ipak su dovoljni da pretpostavimo da je

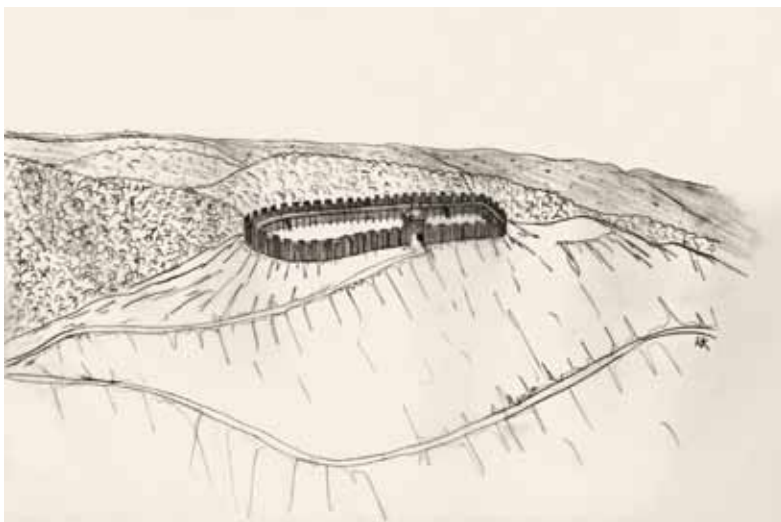
¹³⁴ Prema kazivanju Zorislava Horvata, izuzetak je tek jedna manja opeka romaničkih karakteristika, koju je pronašao u dvorištu središnje utvrde.

¹³⁵ Tkalčević, Tajana (2008.), *Arheološka slika obrambenog sustava srednjovjekovne Slavonije* (doktorska disertacija), Zagreb, str. 231. – 233.

¹³⁶ Dobronić, Lelja (1979.), *Po starom Moravču*, Zagreb, str. 75. i 82. – 84.; Sekulić-Gvozdanović, Sena (1984.), *Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice*. U: *Virovitčki zbornik 1234–1984*. Virovitica 1984., str. 339. – 343; Horvat, Zorislav (2002.), *Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne*. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, XIX (1), str. 195. – 212.; Tomičić, Željko (2003.), *Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)*. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, XX (1), str. 131. – 154.; Tkalčec, Tatjana i Sekelj Ivančan, Tajana (2005.), *Novotkriveno visinsko gradište u Moslavačkoj gori*, *Zbornik Moslavine VII–VIII 2004./2005.*, Kutina, str. 26. – 31.; Regan, Krešimir (2006.), *Gorjani-srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski*, *Scrinia sclavonica*, VI (6), str. 127. – 159.; List Berek, topografska karta 1: 25 000.

¹³⁷ Pod sintagmom najstarije hrvatske utvrde podrazumijevam isključivo novosagrađene utvrde razvijenog srednjeg vijeka na širokome prostoru savsko-dravskog međurječja, kao što su utvrda u istočnome uglu zagrebačkog Gradeca (VII. st.), Ozalj (X. st.), Okić (kraj XII. st.), Veliki Kalnik (kraj XII. ili prva pol. XIII. st.) itd. Goldstein, Ivo (1995.), *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, str. 287. – 289.; Čučković, Lazo (2006.), *Ozalj*. U: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*. Zagreb, str. 204. – 205.; Miletić, Drago (1987), *Plemićki grad Okić*, str. 91–114; Regan, Krešimir (2004.), *Plemićki grad veliki Kalnik*, *Kaj*, XXXVII (3), str. 83. – 104.

prvotna garićka utvrda bila znatno uža od današnje, te da se u svom središnjem i sjevernom dijelu tlocrtno približavala dugačku i usku pravokutniku blago zaobljenih uglova.¹³⁸ U prilog takvoj rekonstrukciji najstarije razvojne faze Garića ide i godina njegova prvoga spomena. Naime, u to vrijeme (polovica XIII. st.) u gorovitim krajevima pretežu longitudinalni (izduženi) položaji plemićkih gradova koje karakterizira smještaj na izduljenom grebenu strmih bokova, presječenom na dva ili više mjesta poprečnim grabama, ravna linija obrambenih zidova, okrenutost utvrde užom stranicom u smjeru najlakšeg pristupa utvrdi, dakle sve ono što pronalazimo i na Gariću¹³⁹ (slika 21.).

Slika 21. Hipotetska rekonstrukcija Garića u XIII. st. (crtao: Krešimir Regan, 2010.)

Drugoj razvojnoj fazi Garića bez ikakve sumnje pripadaju ostatci južnog obrambenog zida središnje utvrde, sagrađenog tijekom druge polovice XIII. st. No ovoj razvojnoj fazi Garića mogla bi još pripadati i pasarela. Naime, ona je gotovo identična pasareli plemićkoga grada Blaguše, kojega je sagradio biskup Timotej

¹³⁸ Kružna i ovalna pozicija bile su predodređene za drvenu gradnju s obzirom na to da je na takvim tlocrtima bilo „najjednostavnije podići ogradu od okomito postavljenih balvana – palisada“. Horvat, Zorislav (2005.), *Pozicije burgova*, str. 30.

¹³⁹ Horvat, Zorislav (2008.), *Pozicije burgova tijekom 13. – 15. stoljeća*, *Prostor*, XVI (1), str. 27. – 28.

između 1277. i 1287. godine.¹⁴⁰ Takvoj dataciji pasarele išlo bi u prilog i postojanje predutvrde, kakve su se na hrvatskome prostoru podizale još od polovice XIII. st.¹⁴¹ S obzirom na tu činjenicu, stilske karakteristike južnoga obrambenog zida te podatak da je biskup Timotej obnavljao Garić, nema sumnje da se druga razvojna faza Garića odvijala između 1272. i 1277. godine. Nažalost, na temelju današnjeg stanja istraženosti ne možemo mnogo reći o njegovu izgledu. Možemo samo pretpostaviti da se Garić protezao od središnje kule ili palasa na sjeveru do prilazne rampe na jugu te da je u toj prijelaznoj fazi strana okrenuta mogućem udaru neprijatelja bila prva zazidana čvrstim materijalom.

Trećoj razvojnoj fazi Garića pripadaju donji dijelovi zapadnog i istočnog obrambenog zida, čija pročelja nose stilske karakteristike kraja XIII. i početka XIV. st. Ti zidovi, danas većim dijelom otkopani, opasuju znatno veću površinu od pretpostavljene površine prvotnoga plemićkoga grada s obzirom na to da se pružaju duž zapadne i podno sjeverne padine uzvišenja na kojemu leže ostatci središnje kule ili palasa. Iako je gradnjom tih zidova prostor utvrde bio čvrsto zatvoren, ostaje činjenica da su ti zidovi vrlo niski, između 3,5 i 4 m.¹⁴² Premda takva visina zidova nije neuobičajena na hrvatskome prostoru, činjenica jest da je za njihovu obranu trebalo znatno više vojnika nego za obranu viših zidova.¹⁴³ Sve to navodi nas na razmišljanje da je investitor tijekom gradnje ostao bez sredstava, zbog čega je izvorni plan morao prilagoditi svojim mogućnostima, dakle smanjiti izvorno planiranu visinu obrambenih zidova, odnosno da je imao dovoljno vojnika za obranu ove utvrde i malo vremena za njezinu gradnju. S obzirom na to da se krajem XIII. i početkom XIV. st. kao posjednici na Gariću javljaju moćni i prebogat Babonići, kao i da promatrani zidovi nose obilježja gotike XIV. st., ne preostaje nam ništa drugo već da se priklonimo drugoj tvrdnji.¹⁴⁴ No, to nam otvara novo pitanje. Zbog čega bi se

¹⁴⁰ Smičiklas, Tadija (1908.), *Diplomatički zbornik*, 6, str. 182., 186.; Dobronić, Lelja (1979.), *Po starom*, str. 89.

¹⁴¹ Takve građevine nalazimo na plemićkim gradovima Krapini (XII. – XIII. st.), Steničnjaku (XIII. st.), Malom Kalniku (XIII. st.), Jelengradu (XIII. st.), Maloj Crkvini kraj Cetina (XIII. st.). Horvat, Zorislav (1998.), *Ulazi u burgove*, str. 61. – 63.; ISTI (2010.), *Stilska stratigrafija*, str. 49.

¹⁴² U računanju izvorne visine zapadnog i istočnog obrambenog zida središnje utvrde uzeli smo u obzir visinu sačuvanog zida od podnožja do stražarske staze (1,10 cm), potom visinu davno porušenog braništa dovoljno visokog da se branitelj mogao u cijelosti zakloniti iza njega (oko 1,70 cm), kao i pad terena od unutarnjeg prema vanjskome licu zida (oko 1,00 m).

¹⁴³ Izvorna visina zidina Hreljina također je iznosila oko 3 m. Horvat, Zorislav (1996.), *Zidine i braništa*, str. 184. – 185, sl. 14.

¹⁴⁴ Tijekom dosadašnjeg istraživanja hrvatskih plemićkih gradova pokazalo se da velike magnatske obitelji svoje utvrde grade prema jedinstvenim obrascima i vrstom materijala svojstvenima upravo za tu obitelj. Tako knezovi Krčki, kasniji Frankopani, grade manja

Babonići zadovoljili gradnjom čvrstog, ali relativno niskog obrambenog zida? Čini se da odgovor na to pitanje leži u njihovoj potrebi da brzo učvrste granicu svojih posjeda prema njihovim najvećim protivnicima Gisingovcima. Kao što smo već rekli, Garić je ležao na krajnjem rubu njihove države, u sklopu koje se mogao naći u jeku najžešćih prijestolnih sukoba i feudalne anarhije nakon pogibije Ladislava IV. Kumanca, kada se većina velikaša i plemića kolebala između novoga kralja Andrije III. Mlečanina i Anžuvinaca. Budući da su Babonići težili proširenju svoje vlasti sve do Drave, a Gisingovci prema jugu, sve do Hrvatske, prostor prelamanja njihova interesa nalazio se upravo na Moslavačkoj gori. Stoga ne bi bilo čudno da su Babonići u velikoj brzini utvrđivali Garić, koji im je, s jedne strane, bio potreban kao čvrsta pogranična točka, a s druge kao mostobran za upad na teritorij njihovih protivnika na susjednoj Bilogori. Mala visina zidova te nedostatak branič-kule, toliko uobičajene, ali i skupe građevine većine plemićkih gradova XIII. i XIV. st., dodatno nam potvrđuje ovu tezu.¹⁴⁵ Osim male visine, promatrani obrambeni zidovi

utvrđena naselja sa snažnim gradskim kaštelom na rubu tih naselja (Modruš, Bribir, Drivenik, Brinje, Ogulin, Skrad, Novi Vinodolski itd.), Gorjanski grade svoje utvrde drvom (Gorjani, Ratkov Dol – Radanovac i Krndija, Sotin), dok ih Korodi zidaju opekom (Korod, Osijek, Erdut). Sličan obrazac može se primijetiti i kod utvrda koje zidaju Babonići. Naime, njihove najstarije poznate utvrde najčešće su gorski plemićki gradovi longitudinalnog položaja (tzv. aksijalni burgovi), dodatno zaštićeni branič-kulom podignutima u njihovim vrhovima (Steničnjak, Zrin).

¹⁴⁵ Podizanje obrambenih građevina u srednjem i novom vijeku bio je kapitalni projekt za svakog investitora, koji je isprva iziskivao goleme organizacije radova i velika materijalna sredstva, a potom i znatna sredstva za njihovo održavanje (održavanje kompleksa, plaćanje stalne i profesionalne vojne posade, nabavka hrane i oružja, itd). Da je tomu tako ponajbolje nam svjedoči troškovnik gradnje Biskupske tvrđe u Zagrebu. Mada nam danas podatak o utrošenih 12 140 ugarskih florena ili zlatnih forinti (dukata) gotovo ništa ne znači, sam pogled na tu, gotovo u cijelosti sačuvanu obrambenu tvrđavu i više nego jasno svjedoči da se radi o golemoj svoti. Dodatnu potvrdu tome pružaju nam i cijene nekretnina. Ako znamo da se poč. XV. stoljeća u Zadru mogla za 12 dukata kupiti manje, a za 40 dukata veća i kvalitetnije zidana kuća, onda je i više nego lako izračunati da se za cijenu gradnje zagrebačke Biskupske tvrđave moglo, unatoč devalvaciji dukata i rastu cijena nekretnina od početka XV. pa do prve četvrtine XVI. stoljeća, sagraditi jedno naselje. Dobronić, Lelja (1991.²), *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Zagreb, str. 28. – 29.; Ladić, Zoran (1993.), Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, *Croatia Christiana Periodica*, XVII (32), str. 27. O visokim troškovima gradnje srednjovjekovnih obrambenih kompleksa svjedoče nam i troškovi obnove Medvedgrada. Plemićki grad Medvedgrad se od 1979. godine sustavno obnavlja. Prva faza obnove trajala je do 1991. godine, a sastojala se arheološkog istraživanja čitavoga lokaliteta, pripremu terena za obnovu (izgradnja prilaznih putova, raskrčivanje guste šumske vegetacije), konzervacije postojećih zidova i obnove kapele. Prema glavnom nositelju obnove, Dragi Miletiću, za te radove utrošeno je 2.525.784 DEM (približno 1.300.000 EUR). Miletić, Drago (2001.), O obnovi Medvedgrada (1979-1999.) – kronika s komentarom, *Peristil*, XLIV (44), str. 157.

Garića bili su relativno uski, tako da je širina stražarske staze iznosila od 0,90 do 0,80 m.¹⁴⁶ S obzirom na to, kao i na činjenicu da je prosječna širina braništa iznosila 0,65 m,¹⁴⁷ vrlo je izgledno da je s unutarnje strane tih zidova bila dograđena drvena konzolna konstrukcija ne bi li se dobila veća širina stražarske staze, a samim time i njezina bolja obrambena iskoristivost. Možda su dvije manje kvadratne rupe, vidljive na unutarnjem licu istočnoga zida, ostatci rupa od ležaja drvenih konzola i ispod njih mjesta upiranja drvenih kosnika koji su držali konzole. Jednako tako ne bismo trebali zanemariti ni mogućnost postojanja drvenoga zaštitnog krovišta iznad stražarske staze, oslonjenog s jedne strane na krunište, a s druge strane na drvenu konstrukciju. Naime, takva krovišta bila su uobičajen inventar srednjovjekovnih plemićkih gradova.¹⁴⁸ Ona su štitila branitelje od različitih neprijateljskih projektila (strelice, kamene kugle), znatno povećavale visinu obrambenih zidova te pružale visok stupanj zaštite zidova od negativnog utjecaja vremena.

U takvu obliku mogao je Garić dočekati svoju četvrtu građevinsku fazu, koja se na temelju stilske analize kamene plastike nedvojbeno datira u vrijeme biskupa Eberharda, dakle na kraj XIV. i početak XV. st. Po uzoru na češke plemićke gradove, što se posebno odnosi na Karlštajn, biskup Eberhard dograđuje dvije kule.¹⁴⁹ Ona sjeverna isključivo je namijenjena obrani, dok je južna namijenjena udobnome stanovanju, zbog čega je i nazivamo palasom. Premda na hrvatskome prostoru gradnja samostojećih utvrđenih palasa nije česta ni neuobičajena, ono što povezuje takve građevine jest njihov rubni smještaj unutar obrambenih kompleksa (Veliki Kalnik, Ozalj) ili činjenica da su takve građevine neko vrijeme egzistirale kao obrambeno samodostatne samostojeće građevine, oko kojih je tek kasnije sagrađen obrambeni pojas (Veliki Tabor, Gornja Stubica, Konjščina). S obzirom na to da garićki palas ne odgovara nijednoj skupini, nameće se pitanje zbog čega je on sagrađen kao kula, a ne kao reprezentativna stambena zgrada unutar garićkoga obrambenog sustava? Čini se da odgovor možemo potražiti u nevelikoj visini obrambenih zidova koji su je opasavali, a samim time u njihovoj skromnoj obrambenoj moći u odnosu na više zidove. Naime, možemo pretpostaviti da je investitoru gradnje palasa bilo jeftinije sagrađiti tu građevinu kao kulu, te tako dijelom poništiti slabiju obrambenu moć niskih zidova utvrde, nego podići reprezentativnu palaču bez obrambenih svojstava, te za njezinu zaštitu nadograditi obrambene zidove. Naime, stanovanje u

¹⁴⁶ Iveković, Dragica (1970.), *Izvršeni radovi*, str. 9.

¹⁴⁷ Horvat, Zorislav (1996.), *Zidine i braništa*, str. 178.

¹⁴⁸ Kao najljepši primjer takvih galerija nameću nam se one u plemićkome gradu u Celju, utvrdi moćne istoimene obitelji, koja obnavlja svoju utvrđenu rezidenciju upravo u vrijeme kada Eberhard obnavlja Garić. Balog, Zdenko (2006.), *Stari grad Celje. Konzervatorska obnova i prijedlog Obnova, Cris*, VIII (1), str. 140. – 145.

¹⁴⁹ Kuthanová, Verá i Žižka, Jan (1993.), *Karlštejn*, Pardubice.

tako utvrđenom palasu pridonosilo je osobnoj sigurnosti vlasnika utvrde u slučaju iznenadne navale na nju.

S obzirom na to da Garić dobrim dijelom oponaša koncepciju plemićkoga grada Karlštajna,¹⁵⁰ koji je tijekom 1350-ih godina sagradio rimsko-njemački car i češki kralj Karlo IV. Luksemburgovac za pohranu carskih i kraljevskih insignija, postavlja se pitanje je li i Eberhard po uzoru na njega obnovio Garić kao trezor Zagrebačke biskupije? Nekoliko činjenica išlo bi u prilog ovakvu razvoju događaja. 1) Eberhard je poznao izgled i funkciju Karlštajna s obzirom na to da je bio jedan od najbližih Žigmundovih suradnika; 2) Garić se nalazio nedaleko od najvažnijih biskupskih rezidencija u Čazmi, Ivaniću i Dubravi, kao što se Karlštajn nalazi blizu češke prijestolnice Praga; 3) upravo u vrijeme kada je Eberhard obnašao dužnost zagrebačkog biskupa bile su borbe oko hrvatsko-ugarskoga prijestolja na vrhuncu, a posjedi zagrebačkog biskupa kao privrženika Žigmunda izravno ugroženi borbenim djelovanjem, o čemu više nego jasno svjedoči pad Ivanića u neprijateljske ruke.¹⁵¹ Premda nema sumnje da su u to vrijeme spomenute biskupske rezidencije bile utvrđene, o čemu svjedoče arheološki ostatci i dokumenti, za pohranu biskupskoga blaga u ta nemirna vremena ipak bi bila sigurnija jedna dobro utvrđena gorska utvrda, izmaknuta od glavnih komunikacija, a opet dovoljno blizu glavnim biskupskim rezidencijama.¹⁵² Na osnovi svega rečenog, čini se da je zbog nedovoljne utvrđenosti rezidencija Čazme, Ivanića i Dubrave Eberhard krenuo u obnovu Garića nakon povratka iz Njemačke i Češke u Zagreb 1409. godine, te da su tu obnovu mogli voditi majstori klesari potekli iz kruga češke graditeljske obitelji Parler,¹⁵³ koji su u to vrijeme nadograđivali zagrebačku katedralu, portal na crkvi svetog Marka na

¹⁵⁰ Obje utvrde imaju dvije stambene građevine ili kule opasane s dva reda obrambenih zidova.

¹⁵¹ Iako je Eberhard čvrsto utvrdio svoju rezidenciju u današnjem Ivanić-Gradu, nju su ipak osvojili Žigmundovi i Eberhardovi neprijatelji. Lukinović, Andrija (1995.), Eberhard, str. 164. – 166.; Lučić, Josip i Švab, Mladen (1998.), Eberhard, U: *Hrvatski biografski leksikon*, 4. Zagreb, str. 1. – 3.

¹⁵² O izgledu biskupskih rezidencija u Čazmi, Ivaniću i Dubravi u Eberhardovo doba mi ne znamo ništa. Ona u Čazmi tek je nedavno pronađena ispod ostataka krajiške utvrde, o ivanićgradskoj znamo samo da ju je utvrdio Eberhard, dok biskupsku rezidenciju u Dubravi poznajemo tek iz plana iz XVI. st., na kojem ona ima oblik renesansnoga kaštela, a ne kasnogotičke rezidencije. Dobronić, Lelja (1994.), Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke biskupije. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, XVIII (18), str. 112. – 120.; Štrk, Vjekoslav (2009.), Arheološka istraživanja Gradskog muzeja Čazma u 2008. godini. *Zbornik Moslavine XI – XII 2008./2009.*, Kutina, str. 96. – 103.

¹⁵³ Parler je bila „obitelj graditelja i kipara koja je znatno utjecala na razvoj graditeljstva i kiparstva u juž. Njemačkoj i Češkoj u XIV. st. [...] Pod njihovim utjecajem izvedene su, potkraj XIV. i u prvoj pol. XV. st., figure u katedrali i na juž. portalu crkve sv. Marka u Zagrebu.“ Parler (2006.). U: *Hrvatska enciklopedija*, 8, Zagreb, str. 293. – 294.

zagrebačkom Gradecu, plemićke gradove Medvedgrad, Samobor, Krapinu, Veliki i Mali Kalnik te Brinje, pavlinski samostan u Lepoglavi, benediktinski samostan u Bijeloj itd.¹⁵⁴ Da su češki graditelji iz parlarskog kruga sudjelovali u obnovi Garića, nedvojbeno nam svjedoče pronađeni ostatci kamenih prozora sa šprljcima (tzv. češki prozori), koje je upravo ova obitelj graditelja usavršila u dvorskoj radionici Karla IV. Luksemburgovca tijekom XIV. st., a nakon njezina raspuštanja proširili su se Europom¹⁵⁵ (slika 22.).

Slika 22. Usporedba kula Garića (lijevo) i Karlštajna (desno)
(crtao: Krešimir Regan, 2010.)

Čini se da je nevelika visina obrambenih zidova predstavljala velik problem i Eberhardovim nasljednicima, koji su tijekom XV. st. opasali Garić novim obrambenim zidom i pretvorili ga u koncentričnu utvrdu. No, kao i mnogo puta do sada, nameće se pitanja investitora tako velika pothvata. Premda nema izvora koji bi upućivali na investitora pete građevinske faze, činjenica je da od vremena Eberharda do Matije Korvina Garić nije bio uključen ni u kakve sukobe te da jednostavno nije bilo

¹⁵⁴ Lukinović, Andrija (1995.), Eberhard, str. 171. – 172.; Horvat, Anđela (1978.), Portal crkve svetog Marka u našoj zemlji figuralno najbogatiji iz gotičkog doba. Umjetničke znamenitosti Zagreba II, *Kaj*, X (2), str. 13. – 50.; Deanović, Ana (1979.), Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti. Umjetničke znamenitosti Zagreba III. *Kaj*, XI (2), str. 28.; Horvat, Anđela (1979.), Čudovišna galerija zagrebačke katedrale. O skulpturama praških Parlera. Umjetničke znamenitosti Zagreba III. *Kaj*, XI (2), str. 39. – 58.; Horvat, Zorislav (1980.), Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, *Peristil*, XXIII (23), str. 94. – 96. Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija (2003.), *Sokolac*, str. 61. – 62.

¹⁵⁵ Horvat, Zorislav (2010.), *Stilska stratigrafija*, str. 52.

potrebe za radovima na njegovoj obnovi i proširenju. No prve provale Osmanlija na slavonsko tlo za vladavine Matije Korvina tijekom druge polovice 1460-ih godina mogli su prisiliti njegova gospodara na akciju. U to vrijeme on se nalazio u rukama jednog od najvećih i najdugoročnijih zagrebačkih biskupa – Osvalda Thuza. Na čelu biskupije on je stajao od 1466. do 1499. godine, upravo u vrijeme kada se područje pod njegovom ovlašću našlo na udaru osmanlijskih pljačkaških hordi. S obzirom na to da su u njegovo vrijeme bili dovršeni brojni protuosmanlijski obrambeni projekti, poput gradnje prvog obrambenog sklopa oko katedrale i Zagrebačkoga kaptola, on se logično nameće kao investitor pete građevinske faze Garića. Naime, potreba za njezinom obnovom postojala je s obzirom na to da je utvrda branila istočni pristup njegovim najvažnijim posjedima na području današnje Moslavine. Obilježja kamenih pojedinosti ulazne kule te stilske i građevinske značajke južnog obrambenog zida odgovaraju razvijenoj gotici kraja 15. i početka 16. stoljeća, tako da možemo pretpostaviti da je vanjska utvrda bila sagrađena vrijeme biskupa Thuza.

I tako smo se malo-pomalo približili šestoj, posljednjoj i u neku ruku najvećoj građevinskoj fazi, u kojoj se Garić tijekom prve polovice XVI. st. znatno povisio te postigao današnje dimenzije, i tlocrtno i visinski. Naime, na temelju stilskih karakteristika i načina zidanja ovoj posljednjoj fazi pripadali bi gornji zidovi središnje utvrde, sve njezine unutarnje građevine izuzev dvije kule, snažna artiljerijska baterijska kula u njezinu južnome dijelu te naposljetku manja peterokutna kula na sjevernome vrhu vanjske utvrde. Čini se da je tim dogradnjama Garić bio iz kasnogotičke utvrđene rezidencije pretvoren u renesansnu tvrđavu dovoljno prostranu za smještaj veće vojne postrojbe – najmanje 150 vojnika – kao što nam to i više nego jasno potvrđuje podatak o porazu tako brojne biskupske vojske pod zidinama Garića 1539. godine. Na osnovi svega toga možemo pretpostaviti da je investitor u toj posljednjoj fazi Garića mogao biti Toma Bakač, upravitelj Zagrebačke biskupije, za čijega se mandata intenzivno grade ili preuređuju brojne biskupske utvrde (zagrebačka Biskupska tvrđa, Sisački kaštel), te da je ovo bio posljednji pokušaj da se čvrstim uporištem na istočnim granicama prostranih posjeda zagrebačkih biskupa zapriječi osmanlijski prodor (slika 23.).

Slika 23. Hipotetska rekonstrukcija Garića u drugoj polovici XVI. st.
(crtao: Krešimir Regan, 2010.)

The Aristocratic Town of Garić

Summary

This paper endeavours to synthesise the major results of the historical and archaeological explorations of the aristocratic town of Garić, one of the biggest mediaeval forts in Croatia, carried out so far. The fort had originally served as the centre of the county bearing the same name, and for controlling the *road of king Koloman*, which used to connect Hungary via Moslavačka gora with Croatia and Dalmatia. Between 1277 and 1544, it had been the centre of the estate bearing the same name. The paper offers historical background of Garić, the description of its ruins, and the reconstruction of the development of its architectonic structures in the past.

Keywords: Garić (Garić-grad); aristocratic town (burg); the Middle Ages; Moslavina.

Dr. sc. Krešimir Regan
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
10 000 Zagreb
Frankopanska 26
kresimir.regan@gmail.com